

Четвертак Катерина

**Видатки місцевих бюджетів у
забезпеченні сталого розвитку
територій**

Науковий керівник: к.е.н., доцент Коломийчук Н. М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретична концептуалізація та організаційно-правові аспекти видатків місцевих бюджетів	7
1.1. Видатки місцевих бюджетів: економічний зміст та призначення в умовах сталого розвитку територій	7
1.2. Організаційне та нормативно-правове забезпечення видаткової частини місцевих бюджетів України	15
Висновок до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. Аналіз вітчизняної практики здійснення видатків місцевих бюджетів через призму сталого розвитку територій	23
2.1. Прагматика видатків місцевих бюджетів на освіту та охорону здоров'я	23
2.2. Видатки місцевих бюджетів соціальний захист та соціальне забезпечення, доховний і фізичний розвиток	33
2.3. Видатки місцевих бюджетів на економічну діяльність, утримання ЖКГ та інші видатки	39
Висновок до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. Напрями оптимізації використання коштів місцевих бюджетів в контексті сталого розвитку територій	54
3.1. Вплив війни на бюджетне фінансування сталого розвитку територій та фінансову спроможність громад	54
3.2. Шляхи ефективного використання коштів місцевих бюджетів	63
Висновок до розділу 3	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ВСТУП

Кількісно найбільшою частиною бюджетної системи кожної унітарної країни є місцеві бюджети, які відіграють ключову роль у розподілі ВВП, фінансуванні державних видатків, особливо у сфері соціального захисту та соціального забезпечення громадян. Місцеві бюджети забезпечують необхідні фінансові ресурси для здійснення органами місцевого самоврядування як власних, так і делегованих повноважень. Основне завдання з управління фінансовими ресурсами передбачає забезпечення діяльності місцевих органів влади за рахунок бюджетних коштів. Фінансові ресурси органів місцевого самоврядування використовуються для фінансування програм соціального і економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень відповідно до визначених пріоритетів. Відтак, соціально-економічний прогрес територій перш за все залежить від фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та ефективного використання бюджетних коштів.

Процеси ефективного використання коштів місцевих бюджетів засвідчують досягнення певних результатів діяльності відповідно до завдань місцевих органів влади та управління, а саме: реальності показників прогнозування доходів і видатків місцевих бюджетів, повнота та своєчасність наповнення доходами місцевих бюджетів, ефективне, раціональне та цільове використання бюджетних коштів за відповідними спрямуваннями згідно стратегічних завдань розвитку територій та регіонів країни в межах коштів місцевих бюджетів та фінансових ресурсів, отриманих з державного бюджету у вигляді дотацій і субвенцій.

Отже, *актуальність теми* випускної кваліфікаційної роботи обумовлена постійно наростаючими проблемами щодо використання коштів місцевих бюджетів в частині проведення видатків органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень.

Дослідженню питань економічного змісту видатків місцевих бюджетів, їх класифікаційним ознакам, проблемам їх формування і ефективного використання присвячені роботи провідних вітчизняних учених та економістів як: Василика О., Горина В. П., Гуржвія О., Дем'янишина В.Г., Казюк Я. М., Кириленко О.П., Лободіної З. М., Луніної І. О., Малиняка Б. С., Опаріна В.М., Павлюк К.В., Тулай О. І, Юрія С.І. та інших. Проте, соціально-економічний розвиток окремих територій відповідно до адміністративно-територіального устрою країни вимагає пошуку новітніх підходів до формування видаткової складової місцевих бюджетів з визначенням найбільш пріоритетних напрямів використання бюджетних коштів.

Метою наукового дослідження є аналіз процесів виконання місцевих бюджетів за видатками в умовах довоєнного та воєнного стану в Україні, виявлення найбільш проблемних питань і недоліків вітчизняної практики у даній сфері, визначення пріоритетів у здійсненні видатків місцевих бюджетів в умовах сьогодення.

Для реалізації цієї мети визначено основні *завдання*:

- розглянути погляди науковців і практиків на соціально-економічний зміст видатків місцевих бюджетів, визначити їх роль у соціально-економічному розвитку територій;
- вивчити нормативно-правове забезпечення проведення видатків місцевих бюджетів України в контексті бюджетного процесу на місцевому рівні;
- провести аналіз вітчизняної практики використання коштів місцевих бюджетів за різними спрямуваннями в межах сталого розвитку територій;
- визначити та запропонувати напрямки удосконалення видаткової складової місцевих бюджетів з врахуванням зарубіжного досвіду;
- визначити та обґрунтувати напрями ефективного використання коштів місцевих бюджетів у забезпеченні сталого розвитку територій.

Об'єктом дослідження є видатки місцевих бюджетів України на прикладі зведеного бюджету Тернопільської області.

Предметом дослідження виступають економічні відносини, які виникають в процесі використання коштів місцевих бюджетів в умовах забезпечення сталого розвитку територій.

Методи дослідження. Методологічний апарат дослідження складають такі методи наукового пізнання: метод абстрагування, історичний метод, метод порівнянь, графічний метод, наукова індукція і дедукція, метод узагальнення, аналізу і синтезу, методи оптимізації даних та інші.

Теоретико-методологічну основу написання кваліфікаційної роботи формують законодавчі та нормативні документи, які регламентують питання планування та виконання місцевих бюджетів за їх видатковою складовою в Україні, підручники, посібники, монографії, статті у науковій фаховій літературі з обраної проблематики.

Інформаційною базою наукової роботи є статистичні та звітні матеріали Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Департаменту фінансів Тернопільської обласної військової адміністрації, інші джерела інформації.

Практична значимість отриманих результатів наукового дослідження полягає у можливості формування рекомендацій щодо напрямів оптимізації та ефективного використання коштів бюджетів місцевого рівня. Основні ідеї, висновки та рекомендації кваліфікаційної роботи можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні дисциплін: Публічні фінанси, Фінанси територіальних громад.

Елементи наукової новизни в теоретичному плані мають місце при здійсненні узагальнення поглядів на економічний зміст видатків місцевих бюджетів, визначення їх впливу на сталий розвиток територій. В аналітичному аспекті здійснено моніторинг вітчизняної практики та проблематики видатків місцевих бюджетів за напрями використання коштів.

Окремі результати дослідження опубліковані у збірнику матеріалів Десятої заочно-дистанційній конференції студентів та молодих вчених *Актуальні питання фінансової теорії та практики* (Тернопіль, 26 квітня

2023 р. Ч. 2), за результатами якої опубліковано тези доповіді на тему: «Економічний зміст та призначення видатків місцевих бюджетів в умовах сталого розвитку територій», а також опубліковано дві статті у збірнику наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ *Фінансове забезпечення сталого розвитку* на тему: «Вітчизняна практика та проблематика видатків місцевих бюджетів на освіту», та «Напрями ефективного використання коштів місцевих бюджетів в Україні».

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота викладена на 83 сторінках машинописного тексту, містить 18 таблиць, 11 рисунків та 68 позицій у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

1.1. Видатки місцевих бюджетів: економічний зміст та призначення в умовах сталого розвитку територій

В умовах бюджетної децентралізації основна відповідальність за вирішення проблем регіонального рівня покладається на місцеві органи влади, які здійснюють значний вплив на забезпечення прав громадян на належний рівень життя, забезпечення населення суспільними послугами і благами, виходячи із умов сталого розвитку територій та їх соціально-економічного потенціалу. Сучасна вітчизняна практика формування та виконання місцевих бюджетів України за видатками вказує на зростання ролі місцевих бюджетів у складі бюджетної системи, однак зростання видатків місцевих бюджетів не передбачає забезпечення відповідним розподілом доходів між державним і місцевими бюджетами.

Соціально-економічний розвиток територій є доволі складним процесом, який супроводжується процесами загальної взаємодії економічних суб'єктів і соціальних груп громадян під впливом як позитивних, так і негативних чинників. Його провідною метою є забезпечення мешканців якісними суспільними послугами і благами, зростання рівня їх добробуту. У визначенні змісту «соціально-економічний розвиток» наголос робиться на взаємозв'язку рівнів економічного розвитку території та вирішенні їх соціальних проблем. Актуальним питанням сьогодні залишається сталий розвиток територій, визначений Стратегією сталого розвитку України до 2030 року [61] та Цілями сталого розвитку України [67]. Ці документи передбачають розвиток територій країни за трьома основними спрямуваннями: економічний, соціальний та екологічний розвиток. Як зазначає А. Дем'янюк, «забезпечення сталого розвитку на місцевому рівні в умовах реконструкції бюджетних відносин в Україні передбачає здійснення

стратегії соціально-економічного розвитку територій з урахуванням екологічних ризиків для їх збалансованого розвитку та задоволення суспільних потреб місцевого населення. Вирішення триєдиної проблеми економічного, соціального й екологічного характеру забезпечує комплексну реалізацію стратегії розвитку територій» [18]. Відтак, діяльність місцевих органів влади в частині регулювання соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів є спрямованою на забезпечення:

- сталого та стійкого розвитку територій;
- збалансованості і пропорційності усіх складових соціально-економічної та екологічної систем регіону;
- можливості використання ресурсного потенціалу територій;
- тенденцій розвитку у динаміці соціально-економічних та екологічних показників, які визначають рейтинг територіальних утворень;
- соціального розвитку територій, спрямованого на підвищення добробуту населення;
- сприятливих умов для активної підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, зростання їх фінансового потенціалу в частині забезпечення конкурентоспроможності економіки територій;
- повноцінної реалізації інвестиційної політики територій та «посилення інноваційної складової розвитку території, що базується на використанні інноваційних технологій як у виробничій діяльності, так і в управлінні фінансовими ресурсами» [11, с. 250].

Рівень соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів тісно пов'язаний не лише з наявністю відповідних фінансових ресурсів, їх структурою, а і з специфікою використання фінансового потенціалу. Зазначене потребує запровадження різновекторних структурних змін в регіонах, на окремих територіях, з яких найбільш типовими виділяють:

- трансформаційні процеси в економіці регіонів та країни в цілому, оптимізація та раціональне використання наявних фінансових ресурсів;

– функціональні зміни в діяльності відповідних інститутів та визначення пріоритетів розвитку територіальних утворень.

Особливі підходи до визначення рівня соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів і територій має система сукупності показників, відповідно до яких проводиться їх рейтингове оцінювання, зокрема «в частині реалізації державної регіональної політики, що свідчить про ефективність управлінських рішень на державному та місцевому рівнях» [9].

Науковцями умовно виділено групи показників, які характеризують рівень економічного розвитку територій:

- «показники, які характеризують фактори розвитку (джерела розвитку, умови соціально-економічного розвитку і наявні ресурси);
- показники, які характеризують результати розвитку (економічні, соціальні, екологічні, демографічні тощо);
- показники, за допомогою яких здійснюється оцінювання ступеня реалізації цілей розвитку регіону» [31, с. 281].

З метою проведення моніторингу соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів Міністерство розвитку громад та територій України використовує систему показників за наступними напрямками (див. табл. 1.1). Так, рівень соціально-економічного та екологічного розвитку адміністративних територій визначається специфікою їх фінансового забезпечення. Важлива роль при цьому надається місцевим бюджетам, від ефективного і раціонального функціонування яких залежать результати перетворень в контексті сталого розвитку територій.

Важливим інструментом державного регулювання сталого розвитку регіонів є саме видатки місцевих бюджетів, ефективне забезпечення яких залежить від виконання функцій і завдань місцевих органів влади. Видатки місцевих бюджетів відображають пріоритети бюджетної політики місцевого рівня та результативність її проведення. Їх структура повинна враховувати інтереси місцевих територіальних громад та відповідати програмам

соціально- економічного розвитку регіонів, а обсяг фінансових ресурсів повинен визначатися з урахуванням величини наявних бюджетних коштів.

Таблиця 1.1

**Групи показників за окремими напрямками для моніторингу
сталого розвитку територій [9; 31]**

№ п/п	Показники
1	– економічна та соціальна згуртованість;
2	– економічна ефективність;
3	– інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця;
4	– фінансова самодостатність;
5	– розвиток малого та середнього підприємництва;
6	– ефективність ринку праці;
7	– розвиток інфраструктури;
8	– відновлювана енергетика та енергоефективність;
9	– доступність та якість послуг у сфері освіти;
10	– доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я;
11	– соціальний захист та безпека;
12	– раціональне природокористування та якість довкілля.

Ефективність проведення видатків місцевих бюджетів залежить від усталених тенденції в економічній, соціальній та екологічній сферах, а також показники виконання власних і делегованих повноважень органами місцевого самоврядування. Видаткова складова місцевих бюджетів тісно пов'язана з «...інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі і насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами у сфері культури, фізичної культури, соціальної захищеності» [26, с. 295].

Проблеми ефективного використання бюджетних коштів при стимулюванні сталого розвитку територій, раціонального розподілу видатків місцевих бюджетів завжди виступають предметом особливої уваги з боку суспільства, адже «саме за рахунок видаткової частини бюджету держава забезпечує розвиток пріоритетних галузей економіки, соціально-культурної сфери, підтримує належний рівень соціального захисту населення, обороноздатності країни та діяльність органів державної влади, державного управління, місцевого самоврядування» [34, с. 11].

Таблиця 1.2

Наукові підходи до визначення поняття «видатки бюджету»

Автори	Трактування сутності «видатки бюджету»
Сидор І. П.	Розглядає видатки бюджету як конкретні суми витрат держави і муніципальних утворень, що здійснюються ними з метою виконання своїх функцій і завдань [56, с. 87]
Опарін В.М.	Видатки бюджетів – публічні безперервні витрати держави чи муніципальних утворень у вигляді суворо опосередкованих нормами права економічних відносин щодо розподілу та використання централізованих фондів грошових коштів з метою забезпечення завдань і функцій держави [37, с. 61]
Артус М., Хижа Н.	видатки бюджетів “...спрямовуються на задоволення найважливіших потреб суспільства у розвитку економіки і соціальної сфери... та характеризують рівень забезпечення потреб діяльності держави” [1, с. 85]
Малиняк Б. С.	видатки місцевих бюджетів відображають ті ж соціально-економічні відносини, що й видатки державного бюджету, але на місцевому рівні з урахуванням регіональних особливостей та базуються на тих самих законодавчих актах, що й доходи місцевих бюджетів [35, с. 157]
Василик О.Д.	безпосередньо пов’язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі й насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин [8, с. 179]
Горин В. П.	Видатки бюджету уособлюють економічні відносини, які виникають у зв’язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів держави і його використанням за цільовим призначенням [34, с. 46]
Завгородній А., Вознюк Г., Смовженко Т.	Видатки бюджету – економічні стосунки, що виникають в результаті розподілу фонду грошових коштів держави та його використання за галузевим, територіальним чи цільовим призначенням [22, с. 88]
Дем’янишин В.Г.	бюджетні видатки мають певний економічний зміст, зумовлений суспільним способом виробництва, природою та функціями держави і органів місцевого самоврядування, вони відіграють вирішальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країн [16, с. 99]
Солдатенко О. В.	Видатки бюджету є інструментом досягнення вищого критерію справедливості у розподілі державних благ з метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства [43, с. 33]
Павлюк К.В.	Видатки бюджету за своєю економічною сутністю є інструментом розподілу і перерозподілу централізованого грошового фонду держави та його використання за цільовим призначенням для зростання суспільного добробуту [38, с. 136]
Бюджетний кодекс	видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом [6]

У талиці 1.2 подано визначення змісту видатків бюджету.

Першочерговим пріоритетним завданням на сьогодні є пошук способів, форм та інструментів досягнення ефективного використання коштів місцевих бюджетів з допомогою сучасних методів оціночних показників та впровадження індикаторів результативності.

У наукових дослідженнях останніх років загальноприйнятими є підходи до обґрунтування змісту видатків бюджету за їх економічною сутністю, «...зумовленою суспільним способом виробництва, природою та функціями держави, вони відіграють вирішальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни» [14, с. 57].

Окремі науковці поняття державні і муніципальні видатки розглядають як «...конкретні суми витрат держави і муніципальних утворень, що здійснюються ними з метою виконання своїх функцій і завдань» [56, с. 87]. Зазначені видатки носять публічний характер. Видатки бюджету також є складовими фінансової діяльності держави та територій, зокрема, в частині використання грошових коштів, які перебувають у їх віданні (щодо формування розподілу, використання і контролю).

В. Опарін обґрунтовує зміст видатків бюджету як «...публічні безперервні витрати держави чи муніципальних утворень у вигляді суворо опосередкованих нормами права економічних відносин щодо розподілу та використання централізованих фондів грошових коштів з метою забезпечення завдань і функцій держави» [37, с. 61].

Іншими авторами визначено, що бюджетні видатки «...спрямовуються на задоволення найважливіших потреб суспільства у розвитку економіки і соціальної сфери... та характеризують рівень забезпечення потреб діяльності держави» [1, с. 85].

Також поширеним тлумаченням видатків бюджету є шляхом «...законодавчо визначення норм і напрямів використання бюджетних коштів, обумовлених конституційними функціями держави, рівнем розвитку країни» [39, с. 62]. Так, К. Павлюк зосереджує увагу на тому, що «...видатки

місцевих бюджетів відображають ті ж соціально-економічні відносини, що й видатки державного бюджету, але на місцевому рівні з урахуванням регіональних особливостей та базуються на тих самих законодавчих актах, що й доходи місцевих бюджетів» [38, с. 136].

О. Василик визначає поняття «видатки місцевих бюджетів» як такі, що «...безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі й насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин» [8, с. 179].

У Бюджетному кодексі зазначено, що «...видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування» [6].

Позиція В. Дем'янишина є наступною, «бюджетні видатки мають певний економічний зміст, зумовлений суспільним способом виробництва, природою та функціями держави і органів місцевого самоврядування, вони відіграють вирішальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни» [14, с. 99-100].

Узагальнюючи погляди вчених економістів на зміст видатків бюджетів найбільше нам імponує визначення, подане О. Кириленко про те, що «видатки бюджету уособлюють економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів держави і його використанням за цільовим призначенням» [29, с. 46].

Таким чином, детальний аналіз тлумачень поняття видатки бюджету, поданих вітчизняними науковцями, дозволив звести в єдине ціле такий його зміст як сукупність економічних відносин, пов'язаних з процесами розподілу

і використання бюджетних ресурсів, які знаходяться в розпорядженні органів державної влади та управління, а також органів місцевого самоврядування.

Видатки місцевих бюджетів класифікують за критеріями, представленими на рис. 1.1. [16, с. 142].

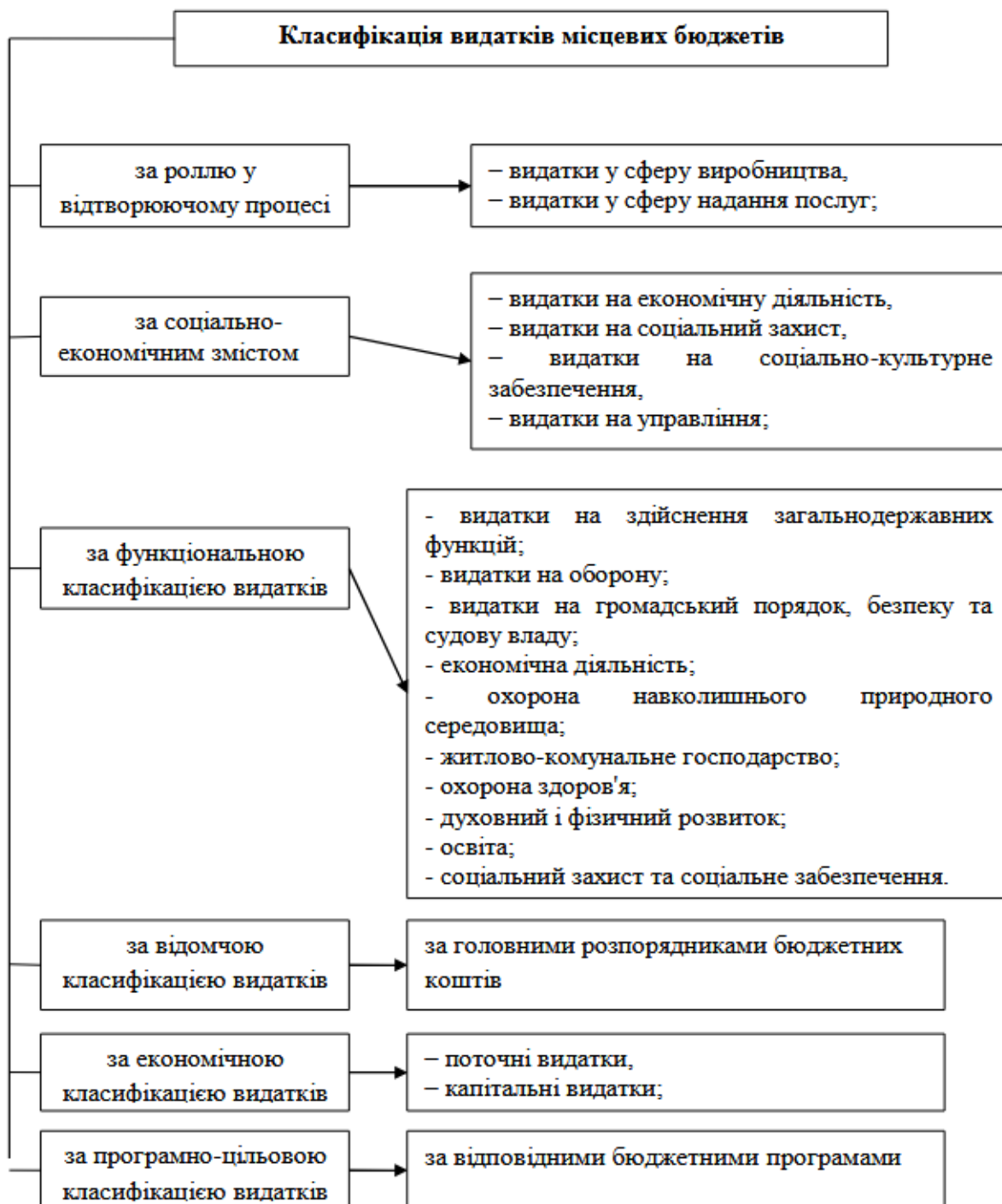

Рис. 1.1. Класифікація видатків місцевих бюджетів [16]

Планування та виконання місцевих бюджетів за видатками проводиться з використанням бюджетної класифікації та здійсненням групування видатків за галузями та видами витрат.

1.2. Організаційне та нормативно-правове забезпечення видаткової частини місцевих бюджетів

Нормативно-правове забезпечення правовідносин у сфері функціонування місцевих бюджетів України подане у Конституції України [32], Бюджетному кодексі України [6], Податковому кодексі України [40], Законах України «Про Державний бюджет України на відповідний рік», Законі України «Про місцеве самоврядування» [46], рішеннях про місцеві бюджети, інших законодавчо-нормативних документах органів державної влади і управління та місцевого самоврядування. Планування та виконання місцевих бюджетів здійснюється учасниками бюджетного процесу на місцевому рівні.

Обслуговування місцевих бюджетів здійснюється органами Державної казначейської служби України згідно положень Бюджетного кодексу України, у якому відмічено, що «...при виконанні місцевих бюджетів застосовується казначейське обслуговування бюджетних коштів» [6]. Основні стадії казначейського обслуговування місцевих бюджетів подано на рис. 1.2.

Бюджетним кодексом України врегульовано питання щодо класифікації видатків державного і місцевих бюджетів, їх розподілу між рівнями бюджетної системи України. Зокрема, статтею 82 Бюджетного кодексу України визначено види видатків бюджету (див. табл. 1.3). Джерелами формування напрямів видатків бюджетів виступають доходи державного та місцевих бюджетів. А саме, видатки, визначені пунктом 1, проводяться «...за рахунок коштів Державного бюджету України. Видатки,

визначені пунктами 2 і 3 проводяться за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України» [7].

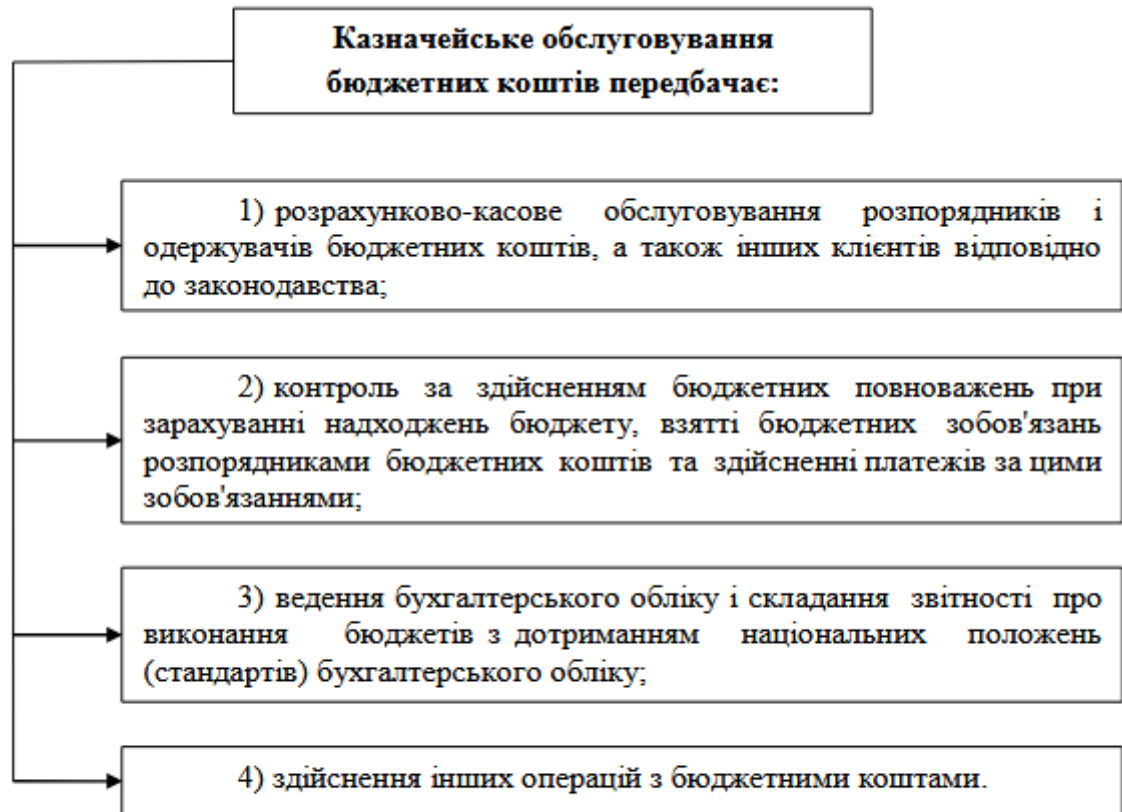

Рис. 1.2. Стадії казначейського обслуговування місцевих бюджетів

Примітка. Складено за даними [6]

Таблиця 1.3.

Види та джерела здійснення видатків бюджетів

Види видатків бюджетів	Джерела здійснення видатків
1) Видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші передбачені БКУ видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню.	Кошти Державного бюджету України
2) Видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності.	Кошти місцевих бюджетів, у тому числі трансферти з державного бюджету
3) Видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.	

Примітка. Складено автором за даними джерела [6]

Бюджетним кодексом України визначено критерії розмежування окремих видів видатків між місцевими бюджетами (див. рис. 1.3).

Рис. 1.3. Розмежування видатків між видами місцевих бюджетів України

Примітка. Складено автором за даними джерела [6]

Зазначені розмежування видатків між різними видами місцевих бюджетів формуються на основі принципу субсидіарності та з урахуванням їх повноти при наданні суспільних послуг, які гарантує держава та максимального їх наближення до кінцевого споживача. Склад видатків бюджетів міст республіканського і обласного призначення, районних бюджетів і бюджетів територіальних громад представлено на рис. 1.4.

Планування та виконання місцевих бюджетів за видатками передбачає реалізацію чотирьох етапів бюджетного процесу на місцевому рівні.

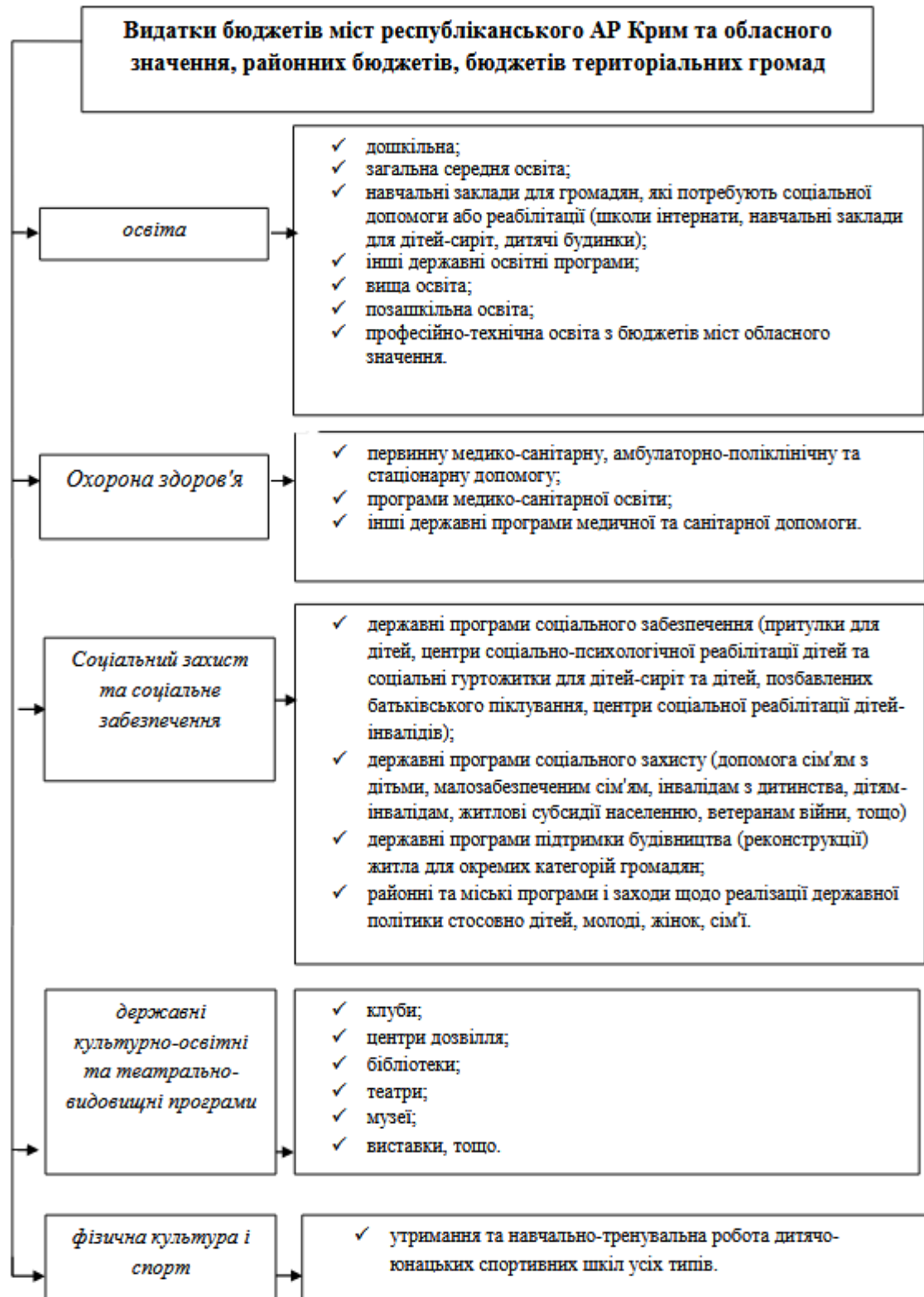

Рис. 1.4. Склад видатків бюджетів окремих адміністративно-територіальних одиниць [6]

Зокрема, «складання, розгляд, затвердження рішень про місцеві бюджети, що у науковій літературі виражається через бюджетне планування, та виконання місцевих бюджетів як окремі стадії бюджетного процесу. Усі стадії бюджетного процесу пронизані процедурами щодо здійснення бюджетного контролю та аудиту відповідно до бюджетного законодавства» [6], що передбачає обов'язкове дотримання усіх правових норм в питаннях оцінки ефективності управління бюджетними ресурсами. Учасниками бюджетного процесу в розрізі окремих стадій є органи та посадові особи, наділені відповідними повноваженнями.

Таблиця 1.4

**Головні розпорядники бюджетних коштів за бюджетними
призначеннями**

Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути	
❖ за бюджетними призначеннями, визначеними законом про Державний бюджет України	➤ установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в особі їх керівників; міністерства, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їх керівників, а також Національна академія наук України;
❖ за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет Автономної Республіки Крим	➤ уповноважені юридичні особи, що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників;
❖ за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бюджети	➤ місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад, управління, відділи та інші самостійні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій.

Примітка. Складено автором за даними джерела [6]

Виконання місцевих бюджетів за його видатковою складовою передбачає застосування програмно-цільового методу (ПМЦ), який передбачає формування бюджетних програм, визначення їх відповідальних виконавців, складання паспортів даних програм та обґрунтування результативних показників щодо виконання бюджетних програм. Бюджетні програми на практиці реалізуються головними розпорядниками бюджетних

коштів, якими призначаються відповідальні виконавці для відповідних бюджетних програм в межах розробки планів розвитку територіальних утворень, а також рішень про місцеві бюджети (див. табл. 1.4).

Відповідальний виконавець бюджетної програми в частині визначених бюджетних призначень забезпечує «...цільове та ефективне використання бюджетних коштів протягом усього терміну виконання програми [6].

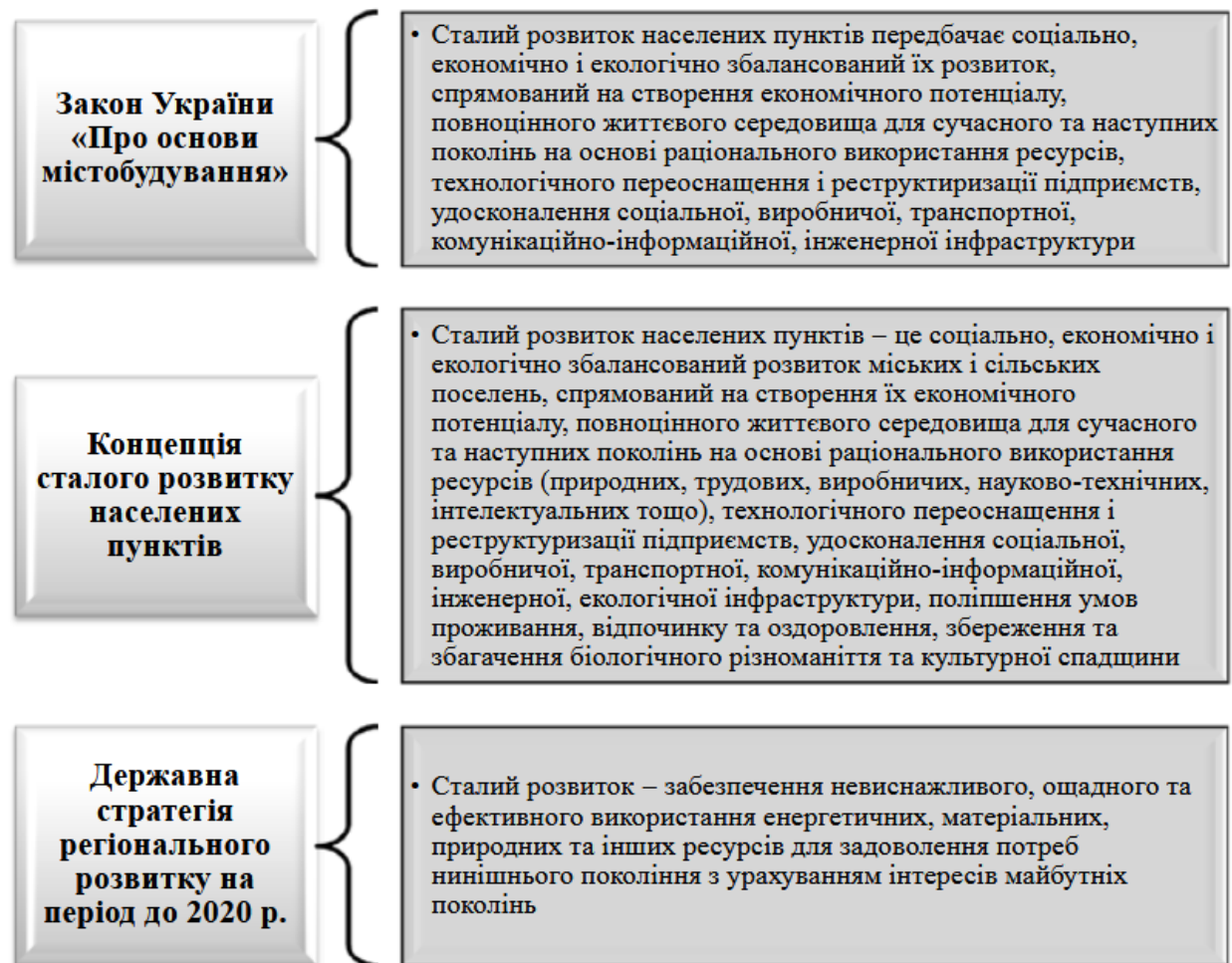

Рис. 1.5. Визначення сталого розвитку територій у вітчизняних нормативно-правових актах [18]

Оцінювання результатів виконання бюджетної програми здійснюється при обрахунку результативних показників, які передбачають кількісні та якісні параметри та вказують на забезпечення мети бюджетної програми з відповідним підтвердженням даними державної статистичної, фінансової і внутрішньогосподарської звітності. ПЦМ у бюджетному процесі активно

застосовується з 2019 року, проте і сьогодні виникає ряд недоліків з його практичного впровадження.

В Україні забезпечення сталого розвитку територій регламентується (див. рис. 1.5) Законом України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р., зі змінами і доповненнями [45], Постановою Верховної Ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 24 грудня 1999 р. [33], Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.» від 6 серпня 2014 р. [61].

Таким чином, дослідження питань сталого розвитку територій через призму видаткової частини місцевих бюджетів сьогодні як ніколи є актуальним і своєчасним, адже повоєнне відновлення країни передбачає формування повноцінного життєвого середовища для громадян на основі раціонального використання усіх видів ресурсного потенціалу в контексті інноваційного розвитку країни.

Висновок до розділу 1

За економічним змістом місцеві бюджети відображають сукупність економічних відносин, що виникають, по-перше, в процесі формування доходів місцевих бюджетів різного рівня та, по-друге, в процесі їх використання, як фонду грошових коштів місцевих органів влади та місцевого самоврядування. І доходи, і видатки місцевих бюджетів характеризуються розподільчими відносинами та мають єдину мету – це максимально задовольняти потреби територіальних утворень.

Стратегією сталого розвитку України до 2030 року передбачено розвиток територій країни за трьома основними спрямуваннями: економічний, соціальний та екологічний розвиток. Відтак, діяльність місцевих органів влади в частині регулювання соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів є спрямованою на забезпечення: сталого та стійкого

розвитку територій; збалансованості і пропорційності усіх складових соціально-економічної та екологічної систем регіону; можливості використання ресурсного потенціалу територій; тенденцій розвитку у динаміці соціально-економічних та екологічних показників, які визначають рейтинг територіальних утворень; соціального розвитку територій, спрямованого на підвищення добробуту населення; сприятливих умов для активної підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, зростання їх фінансового потенціалу в частині забезпечення конкурентоспроможності економіки територій; повноцінної реалізації інвестиційної політики територій та посилення інноваційної складової розвитку територій.

Рівень соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів тісно пов'язаний не лише з наявністю відповідних фінансових ресурсів, їх структурою, а і з специфікою використання фінансового потенціалу. Видатки місцевих бюджетів виступають основним фінансовим інструментом виконання органами місцевого самоврядування власних та делегованих повноважень.

Видатки місцевих бюджетів відображають сукупність економічних відносин щодо розподілу та використання бюджетних коштів за цільовим, функціональним, територіальним і галузевим спрямуванням за функціями і повноваженнями органів місцевого самоврядування.

Виконання місцевих бюджетів за його видатковою складовою передбачає застосування програмно-цільового методу (ПМЦ), який передбачає формування бюджетних програм, визначення їх відповідальних виконавців, складання паспортів даних програм та обґрунтування результативних показників щодо виконання бюджетних програм.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Прагматика видатків місцевих бюджетів на освіту та охорону здоров'я

Аналіз видаткової частини місцевих бюджетів нами проведено на прикладі зведеного бюджету Тернопільської області за період 2020-2023 років. До складу бюджету Тернопільської області віднесено бюджети трьох районів: Кременецького, Тернопільського і Чортківського та 55 бюджетів територіальних громад різного рівня (міські, селищні і сільські). Кожна територіальна громада має свій унікальний ресурсний потенціал та розвивається в межах Стратегії соціально-економічного розвитку області навіть у період воєнного стану та викликів, зумовлених військовими діями на території країни. Територія Тернопільської області знаходиться поза межами активного ведення бойових дій, проте вона займає активну тилову позицію з питань матеріальної та фінансової підтримки ЗСУ, прийняття і влаштування внутрішньо переміщених осіб та виконує багато інших завдань у такий складний період часу для всієї країни.

Сталий розвиток територій передбачає концентрацію фінансових ресурсів на трьох основних спрямуваннях: економічний, соціальний та екологічний розвиток територій. Проте, вважаємо, що доцільно розглянути усі напрями видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією, адже вони комплексно відображають формування ефективного життєвого середовища для громадян з набором послуг різного спрямування. Разом з тим, неможливо відокремити, для прикладу видатки на утримання органів управління або фінансування громадського порядку та безпеки, адже вони безпосередньо впливають на управління фінансовими ресурсами комунальних підприємств як у сфері економічної діяльності території, так і у

соціальній сфері. А також не повним буде проведений аналіз видатків на охорону навколишнього середовища території без урахування напрямів її фінансування за рахунок видатків на промисловість (будівництво очисних споруд, модернізацію основних засобів з мінімізацією шкідливих викидів в атмосферу, гідросферу та ін.), галузі АПК (меліорацію земель, заходи із підвищення продуктивності земель сільськогосподарського призначення, забезпечення лісових насаджень, сприяння розвитку рибного господарства та ін.), соціально-культурної сфери (утримання та впорядкування природо-заповідних та рекреаційних комплексів).

При оцінюванні рівня сталого розвитку території першочерговими показниками для її визначення виступають соціальні індикатори, а саме: динаміка реальної заробітної плати працівників, рівень зайнятості і безробіття громадян, рівень якості життя населення.

У таблиці 2.1 представлено склад, динаміку і структуру видатків бюджету Тернопільської області за функціональною класифікацією видатків за період 2020-2023 років. За аналізований період видатки бюджету Тернопільської області зросли на 4773,8 млн. грн. (з 10264,2 млн. грн. до 15038 млн. грн.). Відмітимо, що у 2022 році тенденція до зростання показників видатків бюджету була порушена, їх обсяг скоротився у порівнянні з 2021 роком на 1408,7 млн. грн. Скорочення обсягу видатків бюджету Тернопільської області у 2022 році пов'язано із введенням в Україні з 24 лютого 2022 року воєнного стану та здійсненням черговості проведення видатків органами Державної казначейської служби в порядку, передбаченому Постановою КМУ від 9 червня 2021 року № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» [44].

Серед усіх видатків бюджету Тернопільської області найбільшу частку за останні чотири роки займають видатки на соціальну сферу (охорона здоров'я, освіта, духовний і фізичний розвиток та соціальний захист і соціальне забезпечення).

Таблиця 2.1

Динаміка, склад і структура видатків бюджету Тернопільської області за період 2020-2023 років

показники	2020 рік		2021 рік		2022 рік		2023 рік		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Всього видатків, <i>в тому числі:</i>	10264,2	100,0	13362,9	100,0	11954,2	100,0	15038,0	100,0	4773,8
Державне управління	1024,7	9,9	1092,9	8,2	1180,5	9,9	1415,1	9,4	390,4
Освіта	5338,2	52,0	6690,1	50,1	6657,1	55,7	7329,5	48,7	1991,3
Охорона здоров'я	1009,5	9,8	596,5	4,5	592,7	4,9	727,5	4,8	-282,0
Соціальний захист і соціальне забезпечення	479,9	4,7	532,1	4,0	691,7	5,8	918,5	6,1	438,6
Духовний та фізичний розвиток	551,7	5,4	640,7	4,8	607,8	5,1	746,2	5,0	194,5
ЖКГ	591,4	5,8	1080,1	8,1	885,6	7,4	1041,9	6,9	450,5
Економічна діяльність	1151,3	11,2	2164,6	16,2	953,7	8,0	1724,1	11,5	572,8
Громадський порядок і безпека	2,3	0,02	1,6	0,01	48,7	0,4	106,3	0,7	104,0
Охорона навколишнього природного середовища	6,5	0,06	8,2	0,06	2,0	0,02	8,2	0,05	1,7
Міжбюджетні трансферти	106,1	1,0	563,1	4,2	333,7	2,8	975,5	6,5	869,4

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

Загалом видатки на соціальну сферу займають 64,6 % усіх видатків бюджету області (див. рис. 2.1). Найбільший обсяг фінансування припадає на галузь освіти, що становить більше 50 % за винятком 2023 року, коли ці видатки склали 48,7 %. Динаміка абсолютних показників видатків бюджету Тернопільської області на освіту характеризується зростаючими у часі показниками з 5338,2 млн. грн. до 7329,5 млн. грн., приріст склав 1991,3 млн. грн. Зменшення частки видатків на освіту у 2023 році пояснюється приростом обсягу міжбюджетних трансфертів з бюджету Тернопільської області до державного бюджету у вигляді реверсної дотації та субвенції на виконання програм соціально-економічного розвитку регіонів з 2,8 % у 2022 році до 6,5 % у 2023 році.

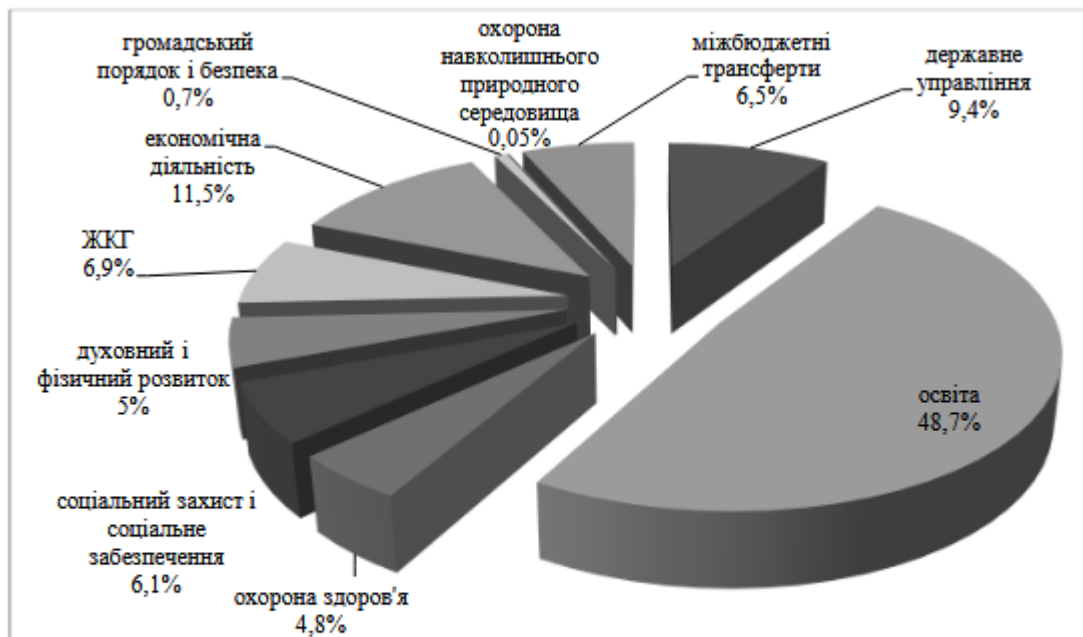

Рис. 2.1. Структура видатків бюджету Тернопільської області у 2023 році

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

Більше 80 % видатків бюджету області на освіту займає заробітна плата працівників. Незважаючи на щорічне зростання обсягу фінансування освіти відбувається оптимізація мережі освітніх закладів шляхом закриття малокомплектних шкіл та спрямування вивільнених коштів на придбання шкільних автобусів для транспортування учнів до опорних закладів освіти, а також для матеріального забезпечення навчальних закладів і спеціалізованих кабінетів. Так, у 2023 році по області відбулося зменшення загальної кількості закладів дошкільної освіти на 14 установ внаслідок:

1) припинення діяльності 10 закладів дошкільної освіти через відсутність вихованців, а саме в:

- Білобожницькій (с. Базар), Золотниківській (с. Богатківці) сільських ТГ;
- Козлівській (с. Покропивна), Мельнице-Подільській (с. Дністрове), Козівській (с. Плотича) селищних ТГ;
- Лановецькій (с. Оришківці), Чортківській (м. Чортків), Буцацькій (м. Бучач – 2 ДНЗ, с. Передмістя) міських ТГ.

2) реорганізації 7 закладів дошкільної освіти шляхом утворення дошкільних відділень при закладах загальної середньої освіти, зокрема в:

- Борсуківській сільській ТГ (с. Нападівка);
- Скала-Подільській (с. Гуштин), Козівській (с. Дибще, с. Криве, с. Вівся) селищних ТГ;
- Бережанській (с. Шибалин), Чортківській (с. Росохач) міській ТГ.

Збільшення на кінець року закладів дошкільної освіти на 3 установи відбулося у зв'язку із відкриттям садочку в Гримайлівській (с. Красне), Лопушненській (с. Новий Олексинець) сільських ТГ та Бучацькій міській ТГ (м. Бучач).

Щодо закладів загальної середньої освіти у 2023 році, то їх кількість скоротилася на 44 установи відбулося внаслідок:

- 1) призупинення діяльності 23 закладів освіти, а саме:
 - ЗЗСО І ст. с. Суходіл (Гусятинська селищна ТГ);
 - ЗЗСО І-ІІ ст. с. Багатківці (Золотниківська сільська ТГ)
 - ЗЗСО І-ІІ ст. с. Латківці (Мельнице-Подільська селищна ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Сировари та с. Нестерівці (Озернянська сільська ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Малі Садки (Шумська міська ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Малі Бірки, с. Саджівка, с. Пізнанка, ЗСО І-ІІ ст. с. Мала Лука (Гримайлівська селищна ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Бзовиця та с. Славна (Зборівська міська ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Олешки та с. Григорівка (Монастирська міська ТГ);
 - Тернопільський технічний ліцей (Тернопільська міська ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Киданів, с. Верб'ятин (Бучацька міська ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Серединки (Великобerezовицька селищна ТГ);
 - ЗЗСО І-ІІ ст. с. Блищанка та с. Вигода (Заліщицька міська ТГ)
 - ЗЗСО І ст. с. Щепанів (Козівська селищна ТГ);
 - ЗЗСО І ст. с. Юстинівка та с. Яблунівка (Підгаєцька міська ТГ);

2) реорганізації Бережанського ліцею № 2, № 3 та ліцею ім. Б. Лепкого шляхом злиття та перейменування на Бережанський ліцей ім. В. Скакуна.

На 1 установу зменшено чисельність спеціалізованих закладів загальної середньої освіти внаслідок припинення юридичної особи – Гримайлівська санаторна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів Тернопільської обласної ради у зв'язку з відсутністю учнів.

У таблиці 2.2 подано динаміку, склад і структуру видатків бюджету Тернопільської області на освіту в розрізі її складових.

Таблиця 2.2

Динаміка, склад і структура видатків бюджету Тернопільської області на освіту у період 2020-2023 років

показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст млрд. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Освіта, всього, в тому числі:	5338,2	100,0	6690,1	100,0	6657,1	100,0	7329,5	100,0	4773,8
дошкільна освіта	737,0	13,8	961,2	14,4	937,0	14,1	1090,4	14,8	353,4
загальна середня освіта	3429,4	63,6	4255,8	63,6	4246,9	63,8	4560,4	62,2	1165,7
професійно-технічна освіта	355,6	6,7	426,2	6,4	516,5	7,8	563,9	7,7	208,3
фахова передвища освіта	283,1	5,3	363,2	5,4	393,3	5,9	402,3	5,5	119,2
вища освіта	56,6	1,1	45,9	0,7	42,5	0,6	50,1	0,7	-6,5
післядипломна освіта	22,7	0,4	29,4	0,4	32,3	0,5	33,0	0,5	10,3
позашкільна освіта	95,7	1,8	114,6	1,7	117,5	1,8	122,4	1,7	26,7
спеціалізована освіта в мистецьких школах	205,5	3,8	211,8	3,2	220,4	3,3	232,3	3,2	20,5
методичне забезпечення діяльності закладів	37,9	0,7	10,8	0,2	8,5	0,1	9,3	0,1	-28,6
інші заклади та заходи в сфері освіти	149,4	2,8	271,2	4,1	142,2	2,1	265,4	3,6	116,0

складено автором за даними джерела [23]

У структурі видатків на освіту найбільшу частку займають видатки на загальну середню освіту, яка становить за різними роками від 62,2 % до 63,8 %. Динаміка абсолютних значень цих видатків за період 2020-2023 років вказує на зростання з 3394,7 млн. грн. у 2020 році до 4560,4 млн. грн. у 2023

році., приріст склав 1165,7 млн. грн. Близько 90 % усіх видатків на загальну середню освіту покриваються за рахунок освітньої субвенції і лише 10 % – це кошти місцевих бюджетів на забезпечення функціонування освітніх закладів (комунальні платежі, обслуговування шкільних автобусів, поточний ремонт та інше).

Другою освітньою сферою за обсягом бюджетного фінансування є дошкільна освіта. Динаміка абсолютних значень видатків бюджету Тернопільської області зображає зростання з 637 млн. грн. у 2020 році до 1090,4 млн. грн. у 2023 році, приріст склав 353,4 млн. грн. Питома вага видатків бюджету області на дошкільну освіту у структурі освітньої галузі загалом знаходиться в межах 13,8 % – 14,8 %.

Значними показниками щодо фінансування на рівні бюджету області характеризується професійно-технічна та фахова передвища освіта. Вони займають третє місце у складі видатків бюджету області на освіту. Так, динаміка абсолютних показників видатків бюджету Тернопільської області на фахову передвищу освіту за період 2020-2023 років вказує на їх поступовий ріст з 283,1 млн. грн. до 402,3 млн. грн., або на 119,2 млн. грн. Частка видатків на фахову передвищу освіту у структурі видатків бюджету області на освіту коливається в часі і станом на 2023 рік складала 5,5 %.

Бюджетне забезпечення професійно-технічної освіти за рахунок коштів бюджету Тернопільської області було на рівні 355,6 млн. грн. – 563,9 млн. грн. і за чотири останні роки даний показник зріс на 208,3 млн. грн. Питома вага цих видатків у структурі видатків на освіту за різними роками становила від 6,4 % до 7,8 %. Найнижчими показниками бюджетного фінансування у сфері освіти характеризується методичне забезпечення закладів освіти, частка якої складає 0,1 % у 2023 році. Слід відмітити, що дана група видатків в динаміці чотирьох останніх років характеризується значним скороченням обсягу бюджетного фінансування (-28,6 млн. грн.). Фінансування інших закладів та заходів у сфері освіти займають 3,6 % усіх освітніх видатків бюджету області.

Таким чином, у складі видатків бюджету Тернопільської області на освіту фінансування дошкільної освіти, загальної середньої освіти, ПТО та фахової передвищої освіти складає більше 92 % усіх видатків на дану галузь. Інші освітні видатки займають менше 8 %.

Ще одним напрямом бюджетного фінансування соціальної сфери є охорона здоров'я. Зазначимо, що за період 2020-2023 років видатки бюджету Тернопільської області на хорону здоров'я скоротилися на 282 млн. грн. (з 1009,5 млн. грн. до 1415,1 млн. грн.), що пояснюється активними реформами у даній сфері, починаючи з 2019 року. При створенні Національної служби здоров'я України (НСЗУ) фінансування медичних послуг та функціонування медичних закладів проходить відповідно до визначених пріоритетів і якості надання медичних послуг, що в останні 2 роки відповідає «політиці фінансування у сфері охорони здоров'я в контексті війни на основі принципів всеохоплюючого доступу до послуг охорони здоров'я, солідарності та справедливості» [41].

У складі видатків бюджету Тернопільської області на охорону здоров'я найбільшими за обсягами фінансування є видатки, спрямовані на фінансування державних програм щодо закупівель медикаментів та медичного обладнання на обласному рівні, який є «проактивним і ґрунтується на потребах у здоров'ї населення, є ключовим для забезпечення доступу до медичної допомоги та ефективного використання ресурсів» [41]. Ці видатки включено у групу інші програми, у 2023 році вони склали 64,4 % усіх видатків на фінансування медичної галузі області. Слід відмітити, що у 2023 році ці видатки були скороговані відповідно до потреб воєнного стану.

Таблиця 2.3

**Динаміка, склад і структура видатків бюджету Тернопільської
області на охорону здоров'я у період 2020-2023 років**

показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки на охорону здоров'я, <i>в тому числі:</i>	1009,5	100,0	596,5	100,0	592,7	100,0	727,5	100,0	-282,0
Багатопрофільна стаціонарна медична допомога	517,6	51,3	185,8	31,1	243,7	41,1	135,7	18,6	-381,9
Спеціалізована стаціонарна медична допомога	120,9	11,9	37,6	6,3	46,2	7,8	43,5	6,0	-77,4
Лікарсько-акушерська допомога вагітним, породілям і новонародженим	15,2	1,5	4,8	0,8	5,4	0,9	6,3	0,9	-8,9
Санаторно-курортна допомога	5,6	0,6	1,7	0,3	3,6	0,6	3,6	0,5	-2,0
Медико-соціальний захист дітей – сиріт та дітей, позбавлених піклування батьків	11,6	1,1	12,4	2,1	21,6	3,6	24,5	3,4	12,9
Створення банків крові та її компонентів	15,5	1,5	15,5	2,6	18,9	3,2	18,4	2,5	2,9
Екстренна та швидка медична допомога	45,3	4,5	3,7	0,6	5,2	0,9	5,6	0,8	-39,7
Амбулаторно-поліклінічна допомога	9,3	0,9	1,89	0,3	2,1	0,4	-	-	-7,2
Спеціалізована амбулаторно-поліклінічна допомога	3,9	0,4	4,1	0,7	4,6	0,8	0,8	0,1	-3,1
Стоматологічна допомога	10,8	1,1	7,1	1,2	10,8	1,8	0,2	0,02	-10,6
Первинна медична допомога	50,0	5,0	22,3	3,7	33,2	5,6	19,9	2,7	-30,1
Програми і централізовані заходи у галузі охорони здоров'я	42,7	4,3	36,7	6,2	0,3	0,05	0,4	0,05	-42,3
Інші програми	161,1	16,1	247,5	41,5	180,9	30,5	468,6	64,4	307,5

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

Динаміка абсолютних показників видатків бюджету області на інші програми демонструє їх ріст з 161,1 млн. грн. у 2020 році до 468,6 млн. грн. у 2023 році, приріст склав 307,5 млн. грн. Для прикладу, відповідно до КПКВ

2150 «Інші програми, заклади та заходи у сфері охорони здоров'я» на утримання установ та фінансування обласних програм за рахунок коштів загального фонду обласного бюджету спрямовано 59,3 млн. грн., з них на:

- обласне бюро судово-медичної експертизи – 16 млн. грн.;
- обласне патологоанатомічного бюро – 0,7 млн. грн.;
- базу спеціального медичного призначення – 9,8 млн. грн.;
- обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики – 5,8 млн. грн.;
- обласну програму підтримки та розвитку патронажної служби в Тернопільській області на 2022-2026 роки з обласного бюджету – 0,6 млн. грн.;
- обласну програму розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я Тернопільської обласної ради на 2021-2023 роки – 15,4 млн. грн.;
- обласну програму «Здоров'я населення Тернопільської області» на 2022-2026 роки – 9,1 млн. грн.;
- обласну програму підтримки осіб, які брали участь в антитерористичній операції, операції Об'єднаних сил, членів сімей осіб, загиблих під час проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил, членів сімей Героїв Небесної Сотні, постраждалих учасників Революції Гідності на 2020-2024 роки – 1,9 млн. грн. [41].

Зменшення обсягу бюджетного фінансування зазнала багатoproфільна стаціонарна медична допомога, зокрема за період 2020-2023 років цей показник склав 381,9 млн. грн. (з 517,6 млн. грн. до 135,7 млн. грн.). Відмітимо, що аналіз бюджетного фінансування медичної галузі за останні чотири роки показує скорочення обсягів фінансування, практично за усіма напрямками за винятком фінансування інших програм, медико-соціальний захист дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також створення банків крові та її компонентів.

Як відмічено дослідниками в даній сфері, «основною проблемою державної системи охорони здоров'я є хронічний дефіцит бюджетних коштів, а результати проведених реформ ще не показали своєї ефективності. Дефіцит фінансових ресурсів спричинив виникнення таких негативних явищ як скорочення ресурсної бази: медичних кадрів, кількості медичних закладів, ліжкового фонду та зниження якості медичного обслуговування у віддалених сільських місцевостях. Оптимізація медичних закладів, тобто їх закриття і переведення пацієнтів на обслуговування у віддалених від них місцевостях створюють перешкоди на шляху отримання своєчасної медичної допомоги, особливо це стосується осіб пенсійного віку, які проживають у невеликих селах» [26; 68].

2.2. Видатки місцевих бюджетів соціальний захист та соціальне забезпечення, доховний і фізичний розвиток

Розглянемо видатки бюджету Тернопільської області на соціальний захист і соціальне забезпечення (див. табл. 2.4). Динаміка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення з бюджету області за період 2020-2023 років вказує на поступове їх зростання з 479,9 млн. грн. до 918,5 млн. грн., або на 438,6 млн. грн. В умовах воєнного стану у структурі видатків на соціальну сферу змінюються пріоритети фінансування. Зокрема, у структурі видатків бюджету області на соціальний захист і соціальне забезпечення найбільшу частку займають інші заходи і заклади – 45,6 %. Так, відповідно Програми «Забезпечення соціальними послугами стаціонарного догляду з наданням місця для проживання, всебічної підтримки та безпеки осіб, які не можуть вести самостійний спосіб життя» штатна чисельність інтернатних установ, які фінансуються з обласного бюджету на кінець року збільшилась на 8 одиниць за рахунок переведення працівників на повну зайнятість.

Таблиця 2.4

Динаміка, склад і структура видатків бюджету Тернопільської області на соціальний захист і соціальне забезпечення у 2020-2023 рр.

показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, в тому числі:	479,9	100,0	532,1	100,0	691,7	100,0	918,5	100,0	438,6
Надання пільг з оплати послуг зв'язку та компенсації за пільговий проїзд	59,2	12,3	70,7	13,3	120,6	14,7	126,8	13,8	67,6
Надання соціальних та реабілітаційних послуг пенсіонерам та інвалідам	263,1	54,8	217,3	40,8	226,3	32,7	268,2	29,2	5,1
Заклади та заходи з питань дітей та їх соціального захисту	5,4	1,1	5,7	1,1	7,1	1,0	10,1	1,1	4,7
Здійснення соціальної роботи з вразливими категоріями населення	16,6	3,5	14,7	2,8	15,2	2,2	20,3	2,2	3,7
Реалізація державної політики у молодіжній сфері	6,6	1,4	8,9	1,7	6,2	0,9	9,4	1,0	2,8
Забезпечення реалізації окремих програм для осіб з інвалідністю	0,3	0,06	0,2	0,04	0,2	0,03	0,2	0,02	-0,1
Соціальний захист ветеранів війни і праці	3,9	0,8	3,2	0,6	2,5	0,4	3,3	0,4	-0,6
Грошова компенсація за належні для отримання житлі приміщення для окремих осіб	7,3	1,5	7,3	1,4	-	-	61,6	6,7	54,3
Інші заходи та заклади	117,5	24,5	204,1	38,4	313,6	45,3	418,6	45,6	301,1

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

За КПКВ 3241 «Забезпечення діяльності інших закладів у сфері соціального захисту і соціального забезпечення» з обласного бюджету проводиться фінансування видатків на утримання Тернопільського обласного

центру соціально-психологічної допомоги «Родина» та Тернопільського обласного центру «Родинний затишок».

Кількість установ, які фінансувалися з місцевих бюджетів, збільшилася на 2 у зв'язку відкриттям в Залозецькій селищній та Підгороднянській сільській територіальних громадах центрів з надання соціальних, психологічних та реабілітаційних послуг загальною чисельністю 23 штатні одиниці. Збільшення штатної та фактичної чисельності в порівнянні з початком 2023 року на 15,75 одиниць відбулося за рахунок введення в штатний розпис центрів надання соціальних послуг Товстенської селищної територіальної громади 8 ставок та Зборівської міської територіальної громади – 7,75 ставок.

В цілому по області надано реабілітаційних послуг 402 дітям і дорослим особам з інвалідністю, 23703 самотнім непрацездатним громадянам, які потребують сторонньої допомоги і догляду, а також психологічних, медичних, реабілітаційних, соціально-побутових, педагогічних, інформаційних і юридичних послуг 29149 особам, які перебувають в кризовому стані, для сприяння їх якнайшвидшому поверненню до нормальних умов життєдіяльності.

Для забезпечення фінансової підтримки найбільш вразливих категорій населення з обласного бюджету територіальним громадам спрямовано 17,1 млн. грн. субвенції на:

- виплати одноразової грошової допомоги на поховання члену сім'ї жителя Тернопільської області, який брав безпосередню участь в здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України – 10,7 млн. грн.;

- пільгове медичне обслуговування осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – 2,3 млн. грн.;

- поховання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни – 0,1 млн. грн.;

- компенсаційні виплати особам з інвалідністю на бензин, ремонт, технічне обслуговування автомобілів, мотоциколясок і на транспортне обслуговування – 0,2 млн. грн.;

- доплати до пенсії ветеранам ОУН-УПА та щомісячну допомогу членам сімей загиблих в Афганістані – 1,8 млн. грн.;

- надання допомоги учасникам антитерористичної операції, операції об'єднаних сил, їх сім'ям, членам сімей Героїв Небесної сотні, сім'ям загиблих (померлих, пропавших безвісти) учасників антитерористичної операції, мобілізованим особам – 2 млн. грн.

Наступним напрямом видатків бюджету області на соціальну сферу є видатки на духовний і фізичний розвиток. У сучасних умовах «...культурний розвиток стає важливим чинником міжнародної конкурентоспроможності держави, а галузь культури поступово трансформується з виробника й охоронця культурних цінностей у важливий сегмент економіки. У зв'язку з цим, забезпечення послідовного і цілеспрямованого фінансування культури з бюджетів різних рівнів слід розглядати як одне з важливих завдань економічної політики держави» [5, с. 117].

Видатки бюджету Тернопільської області на духовний і фізичний розвиток займають найменшу частку у структурі видатків на соціальну сферу – 5 %. Динаміка абсолютних показників цих видатків за період 2020-2024 років зросла на 208,4 млн. грн. (з 551,7 млн. грн. до 760,1 млн. грн.) (див. табл. 2.5). У структурі видатків на фізичний і духовний розвиток найбільшу частку бюджетного фінансування має культура і мистецтво. Даний показник за період 2020-2023 років скоротився на 6,1 % (з 76,8 % до 70,7 %) при зростанні його абсолютних значень за цей період на 113,9 млн. грн. (з 423,8 млн. грн. до 537,7 млн. грн.). Фінансування фізичної культури і спорту має зростаючі показники з 127,9 млн. грн. до 222,4 млн. грн., або на 94,5 млн. грн. Частка бюджетного фінансування цього напрямку зросла на 6,1 %.

Таблиця 2.5

Динаміка, склад і структура видатків бюджету Тернопільської області на духовний і фізичний розвиток за період 2020-2023 років

показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки на духовний і фізичний розвиток, тому числі:	551,7	100,0	640,7	100,0	607,8	100,0	746,2	100,0	194,5
Фізична культура і спорт	127,9	23,2	195,7	30,5	169,2	27,8	222,4	29,3	94,5
Культура мистецтво	423,8	76,8	445,0	69,5	438,6	72,2	537,7	70,7	113,9

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

За рахунок коштів обласного бюджету здійснюється фінансова підтримка діяльності двох академічних театрів – Тернопільського академічного обласного українського драматичного театру ім. Т.Г.Шевченка та Тернопільського академічного обласного театру актора і ляльки, а також фінансова підтримка Тернопільської обласної філармонії (див. табл. 2.6).

Кількість бібліотечних установ на кінець 2023 року зменшилась на 3 у зв'язку з ліквідацією 1 бібліотеки у Білобожницькій ТГ (штатна чисельність при цьому зменшилась на 0,75 штатні одиниці) та виключення з базової мережі 2-ох бібліотек в с. Кошилівці та с. Рожанівка Товстенської ТГ (штатна чисельність зменшилась на 1 штатну одиницю).

Кількість палаців і будинків культури, клубів, центрів дозвілля та інших клубних закладів по області на кінець 2023 року зменшилась на 39 у зв'язку з реорганізацією комунальних установ шляхом злиття, зокрема у центри культури та дозвілля. За рахунок обласного бюджету проводиться фінансування видатків обласного методичного центру народної творчості, Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини та надається фінансова підтримка державному комунальному підприємству Тернопільський обласний центр дозвілля «Терноцвіт».

Таблиця 2.6

**Розрахунок середньої кількості глядачів на одному спектаклі
(концерті) і середньої завантаженості залів у відсотках
по функціях 4010 і 4020 [41]**

Показник	Обласний драматичний театр	Театр актора і ляльки	Всього	Обласна філармонія
Кількість глядачів (слухачів) – всього	76 899	33 271	110 170	21 940
<i>з них на стаціонарі</i>	<i>74 515</i>	<i>30 485</i>	<i>105 000</i>	<i>20 940</i>
Комерційна місткість глядацьких залів (на стаціонарі) – місць	596	234	830	360
Кількість вистав (концертів) – всього	280	379	659	362
<i>на стаціонарі</i>	<i>243</i>	<i>312</i>	<i>555</i>	<i>356</i>
Середня кількість глядачів (слухачів) на одному спектаклі (концерті) – <i>всього</i>	275	88	167	61
<i>на стаціонарі</i>	<i>306</i>	<i>98</i>	<i>181</i>	<i>59</i>
Середня завантаженість залів на стаціонарі – у відсотках	51,3	41,9	21,8	16,4

З місцевих бюджетів області було профінансовано 13 централізованих бухгалтерій відділів культури та комунальна установа «Центр розвитку» у Білобожницькій ТГ.

У 2023 році на проведення основних культурно-мистецьких заходів місцевого та регіонального значення, надання персональних стипендій обласної державної адміністрації та обласної ради відомим діячам культури і мистецтва, реалізацію заходів, передбачених обласними та місцевими програмами, використано 10,1 млн. грн.

Зважаючи на те, що «...фактичні обсяги фінансування галузі культури значно менші за мінімально необхідні для її належної роботи, навіть певне збільшення асигнувань впродовж останніх років не принесло суттєвих зрушень у питанні забезпечення реалізації культурних інтересів суспільства. Успадковані з радянських часів принципи діяльності закладів культури нежиттєздатні в умовах утвердження ринкових відносин і засвідчують невідповідність культурного продукту потребам суспільства» [18, с. 1184].

Таким чином, застосування неефективних методів бюджетного фінансування не дозволяє підвищити мотивацію закладів і установ культури. Відтак, нинішня реальність вказує на низький рівень затребуваності культурних послуг, які надають вітчизняні установи культури та не задоволення культурних запитів громадян. Вирішення даної проблеми полягає у площині проведення комплексної реформи щодо фінансового забезпечення культурної сфери, базовими напрямками якої повинні стати впровадження ринкових відносин у їх діяльність, а також активне використання дієвих інструментів стимулювання ефективної діяльності установ культури і мистецтва.

2.3. Видатки місцевих бюджетів на економічну діяльність, утримання ЖКГ та інші видатки

Державне регулювання і підтримка економічного розвитку територій відбувається через бюджетне фінансування економічної діяльності та житлово-комунального господарства громад. Адже одним із основних завдань регіональної фінансової політики є забезпечення високого рівня і якості життя громадян, яке передає першочергове задоволення потреб мешканців у наявності власного помешкання, отримання ними якісних комунальних та суспільних послуг. Таким чином, розвиток економічної діяльності територій та житлово-комунального господарства передбачає задоволення інтересів громадян в отриманні відповідних послуг на рівні територіальної громади та регіону в цілому.

Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) виступає важливою сферою економіки країни. Бюджетне фінансування ЖКГ забезпечується за рахунок коштів місцевих бюджетів, зокрема «...органи місцевого самоврядування визначають основні тенденції надання соціальних послуг, отже, і соціальний мікроклімат у суспільстві» [35, с. 172].

Динаміку, склад і структуру видатків бюджету Тернопільської області на економічну діяльність і житлово-комунальне господарство представлено у таблицях 2.7 і 2.8.

Таблиця 2.7

Динаміка, склад і структура видатків бюджету Тернопільської області на економічну діяльність за період 2020-2023 років

показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки на економічну діяльність, з них:	1151,3	100,0	2164,6	100,0	953,7	100,0	1724,1	100,0	572,8
Сільське, лісове, рибне господарства та мисливство	13,5	1,2	10,1	0,5	3,9	0,4	19,2	1,1	5,7
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	0,4	0,03	4,0	0,2	3,9	0,4	4,9	0,3	4,5
Будівництво та регіональний розвиток	200,3	17,4	368,1	17,0	57,6	6,0	283,8	16,5	83,5
Транспорт	751,6	65,3	1593,8	73,6	316,4	33,2	1107,6	64,2	356,0
Інші галузі економіки	185,5	16,1	188,1	8,7	565,9	59,3	308,6	17,9	123,1

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

Динаміка видатків бюджету області на економічну діяльність за період 2020-2023 років характеризується зростаючими показниками з 1151,3 млн. грн. до 1724,1 млн. грн., ріст склав 572,8 млн. грн. Слід відмітити, що з початком російсько-української війни у 2022 році видатки бюджету області значно скоротилися (з 2164,4 млн. грн. у 2021 році до 953,7 млн. грн., або на 1210,7 млн. грн.). Питома вага видатків бюджету Тернопільської області на економічну діяльність у загальній структурі видатків області становить в межах 8,0 % – 16,2 %, у 2023 році цей показник становив 11,5 %.

У складі видатків бюджету області на економічну діяльність найбільшу частку становлять видатки на транспорт – 64,2 % у 2023 році (див. рис. 2.2).

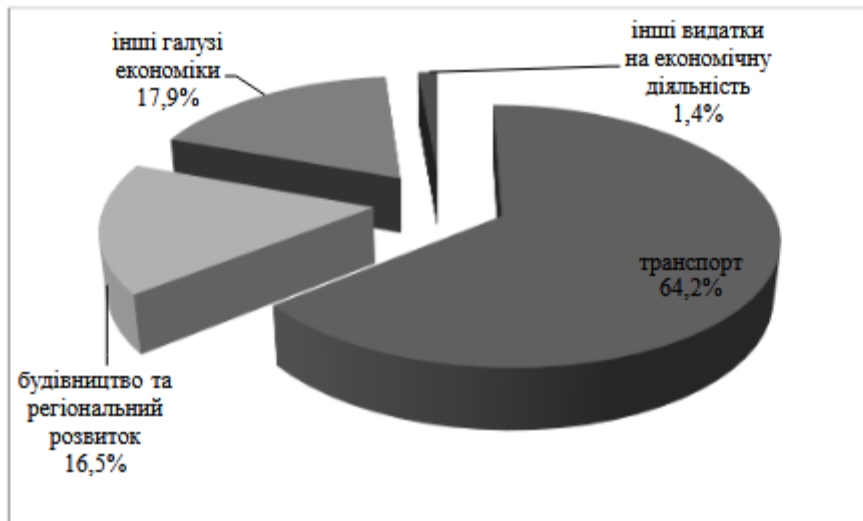

Рис. 2.2. Структура видатків бюджету Тернопільської області на економічну діяльність у 2023 році

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

Динаміка абсолютних показників видатків бюджету області на транспорт відображає їх ріст на 356 млн. грн. (з 751,6 млн. грн. у 2020 році до 1107,6 млн. грн. у 2023 році). Зокрема, у 2023 році на утримання та розвиток місцевого аеропорту із загального фонду обласного бюджету використано 4,8 млн. грн. На утримання і розвиток автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури за рахунок коштів місцевих бюджетів спрямовано 410,1 млн. грн.; за рахунок субвенції з державного бюджету – 421,1 млн. грн. Тернопільською міською територіальною громадою спрямовано залишок субвенції, який утворився на 01.01.2023 загальним обсягом 0,2 млн. грн. на послуги з поточного середнього ремонту автомобільної дороги загального користування М–12 (М-30) Стрий-Тернопіль-Кропивницький-Знам'янка.

На утримання та розвиток автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури за рахунок трансфертів з інших місцевих бюджетів спрямовано 83,2 млн. грн. загального фонду та 33,7 млн. грн. спеціального фонду.

Значними є також видатки бюджету області на будівництво та регіональний розвиток. Їх динаміка за останні чотири роки вказує на приріст фінансування на 83,5 млн. грн. (з 200,3 млн. грн. у 2020 році до 283,8 млн.

грн. у 2023 році). Так, за звітний період із загального фонду на розвиток мережі центрів надання адміністративних послуг спрямовано 6,8 млн. грн. Із спеціального фонду бюджету розвитку місцевих бюджетів спрямовано 276,1 млн. грн., що становить 73,4 % річних призначень, з них на:

- будівництво об'єктів житлово-комунального господарства – 67,2 млн. грн.;
- освітніх установ та закладів – 15,2 млн. грн.;
- медичних установ та закладів – 17,2 млн. грн.;
- установ та закладів соціальної сфери – 0,5 млн. грн.;
- установ та закладів культури – 6,5 млн. грн.;
- споруд, установ та закладів фізичної культури і спорту – 4,1 млн. грн.;
- будівництво інших об'єктів комунальної власності – 33 млн. грн.;
- проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури – 7,1 млн. грн.;
- розроблення схем планування та забудови територій (містобудівної документації) – 2,2 млн. грн.;
- виконання інвестиційних проєктів – 27,1 млн. грн.;
- реалізація інших заходів щодо соціально-економічного розвитку територій – 4,8 млн. грн.;
- виконання інвестиційних проєктів за рахунок інших субвенцій з державного бюджету (залишки субвенції) – 5,2 млн. грн.;
- реалізацію проєктів (об'єктів, заходів) за рахунок коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії – 6,6 млн. грн.;
- реалізацію проєктів і заходів за рахунок залишку коштів спеціального фонду державного бюджету, що утворилася станом на 01 січня 2023 року, джерелом формування яких були кредити (позики) від Європейського інвестиційного банку – 59,3 млн. грн.

Питома вага видатків на сільське, лісове, рибне господарство та мисливство у структурі видатків бюджету області на економічну діяльність є незначною та становить у межах 0,4 % – 1,2 %. Динаміка абсолютних

показників є зростаючою з 13,5 млн. грн. до 19,2 млн. грн., ріст склав 5,7 млн. грн. Для реалізації програм в галузі сільського господарства спрямовано 1,5 млн. грн., з них на виконання заходів комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Тернопільської області на 2021-2025 роки з обласного бюджету виділено 0,97 млн. грн. На проведення заходів із землеустрою з місцевих бюджетів спрямовано 17,4 млн. грн. (виготовлення технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, виготовлення документації щодо нормативної грошової оцінки земель, інвентаризація земель).

Для реалізації програм у галузі лісового господарства і мисливства у 2023 році з бюджету області спрямовано 0,3 млн. грн.

На фінансування заходів сприяння розвитку малого та середнього підприємництва за рахунок коштів бюджету області спрямовано 0,4 млн. грн. (в тому числі з обласного бюджету – 0,2 млн. грн. на відшкодування відсоткових ставок за кредитами банків для суб'єктів підприємництва).

З бюджету розвитку місцевих бюджетів на внески у статутні фонди комунальних підприємств міст, селищ та територіальних громад спрямовано 211,4 млн. грн., з них кошти бюджету Тернопільської територіальної громади – 139 млн. грн., а саме: КП «Тернопільелектротранс» – 8,2 млн. грн., КП «Міськавтотранс» – 0,6 млн. грн., КП «Еней» – 2,5 млн. грн., КП «Масив» – 0,2 млн. грн., СКП «Ритуальна служба» – 14,3 млн. грн., КП «Тернопільводоканал» – 18,5 млн. грн., КП «Тернопільміськсвітло» – 1,5 млн. грн., КП «Тернопільміськтеплокомуненерго» – 93,2 млн. грн.

Слід відмітити, що у складі видатків бюджету Тернопільської області на економічну діяльність з 5-ми видів спрямувань коштів тільки видатки на транспорт, будівництво і регіональний розвиток та іншу економічну діяльність у сукупності складають 98,6 % усіх видатків на дану групу, тоді як видатки на сільське, лісове, рибне господарства та мисливство, зв'язок, телекомунікації та інформатику становлять лише 1,4 %.

У таблиці 2.8 представлено динаміку видатків бюджету Тернопільської області на житлово-комунальне господарство за період 2020-2023 років.

Таблиця 2.8

Динаміка показників видатків бюджету Тернопільської області на ЖКГ за період 2020-2023 років

показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки на ЖКГ, з них:	591,4	100,0	1080,1	100,0	885,6	100,0	1041,9	100,0	450,5
Утримання та ефективна експлуатація об'єктів житлово-комунального господарства	111,1	18,8	104,9	9,7	39,6	4,5	74,5	7,2	-36,6
Забезпечення функціонування підприємств з надання ЖК послуг	9,3	1,6	11,9	1,1	20,8	2,3	21,2	2,0	11,9
Організація благоустрою населених пунктів	452,9	76,6	484,9	44,9	793,7	89,6	901,3	86,5	448,4
Заходи з поліпшенням питної води	0,3	0,05	0,05	0,005	0,1	0,01	0,5	0,05	0,2
Регулювання цін / тарифів на послуги ЖКГ	4,5	0,8	432,2	40,0	6,1	0,7	9,2	0,9	4,7
Реалізація державних і місцевих житлових програм	11,6	2,0	13,3	1,2	0,3	0,03	8,1	0,8	-3,5
Інша діяльність у сфері ЖКГ	1,7	0,3	32,8	3,0	25,0	2,8	27,2	2,6	25,5

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

Динаміка видатків на ЖКГ за період 2020-2023 років не є стійкою, проте характеризується зростаючими у динаміці показниками на 450,4 млн. грн. (з 591,4 млн. грн. до 1041,9 млн. грн.). Питома вага видатків на ЖКГ у структурі видатків бюджету Тернопільської області у 2023 році становила 6,9 %. Серед видатків на ЖКГ найбільшими обсягами фінансування характеризуються видатки на організацію благоустрою населених пунктів, що складає 86,5 % усіх видатків на ЖКГ, що складає 901,3 млн. грн.

На експлуатацію та технічне обслуговування житлового фонду із загального фонду місцевих бюджетів спрямовано 0,2 млн. грн., спеціального фонду – 34 млн. грн. Для забезпечення діяльності водопровідно-каналізаційного господарства направлено 23,6 млн. грн. (з них 17,3 млн. грн. коштів загального фонду бюджету).

На забезпечення збору та вивезення сміття і відходів із загального та спеціального фондів спрямовано 3,6 млн. грн.. На іншу діяльність, пов'язану з експлуатацією об'єктів житлово-комунального господарства, направлено 13,1 млн. грн. (з них 11,3 млн. грн. коштів загального фонду).

На забезпечення функціонування підприємств, установ та організацій, що виробляють, виконують та/або надають житлово-комунальні послуги спрямовано 21,3 млн. грн. Для відшкодування різниці між розміром ціни (тарифу) на житлово-комунальні послуги, що затверджувалися або погоджувалися рішенням місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування, та розміром економічно обґрунтованих витрат на їх виробництва (надання) із загального фонду місцевих бюджетів спрямовано 9,2 млн. грн.

На проектні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа із спеціального фонду спрямовано 0,1 млн. грн.

Обсяг витрат, пов'язаних з наданням та обслуговуванням пільгових довгострокових кредитів, наданих громадянам на будівництво/реконструкцію/придбання житла із загального фонду склав 0,4 млн. грн.; на іншу діяльність щодо забезпечення житлом громадян із спеціального фонду спрямовано 7,6 млн. грн. На іншу діяльність у сфері житлово-комунального господарства з місцевих бюджетів спрямовано 27,2 млн. грн. за рахунок загального фонду бюджету області.

Слід відмітити, що за період, який аналізується (2022-2023 років) питома видатків бюджету Тернопільської області на ЖКГ скоротилася на 1,5 % при зростанні абсолютних значень.

Таким чином, бюджетне фінансування ЖКГ є недостатнім та «...не стимулює населення ефективно використовувати енергетичні та інші ресурси, оскільки окрема людина не відчуває залежності між своєю фінансовою участю в розвитку житлово-комунального підприємства та обсягом і якістю послуг, які вона отримує» [26].

Суспільні потреби територіальних громад та інших адміністративно-територіальних утворень передбачають фінансування за рахунок коштів місцевих бюджетів видатки на загальнодержавні функції, громадський порядок, безпеку і судову владу, охорону навколишнього природного середовища. Видатки бюджету Тернопільської області на виконання загальнодержавних функцій за період 2020-2023 років вказують на їх зростання з 1020,7 млн. грн. до 1415,1 млн. грн., ріст склав 394,4 млн. грн.

Серед видатків бюджету Тернопільської області на загальнодержавні функції найбільшу частку займають видатки на фінансування організаційного, інформаційно-аналітичного та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів місцевої влади та управління, органів місцевого самоврядування. Їх питома вага у структурі видатків на загальнодержавні функції коливається в межах 73,9 % – 81,4 % за різними роками і вони мають нестійку тенденцію як за відносними, так і за абсолютними показниками. Абсолютні значення бюджетних коштів на ці видатки зросли з 830,5 млн. грн. у 2020 році до 1050,5 млн. грн. у 2023 році, або на 220 млн. грн. Видатки бюджету області на керівництво і управління за аналізований період також зросли на 219,6 млн. грн. (з 123,8 млн. грн. у 2020 році до 343,4 млн. грн. у 2023 році), зростання відбулося більше як у два рази, що пов'язано із зростанням поточних видатків, зокрема заробітної плати, мінімальний розмір якої щорічно зростає.

Таблиця 2.9

**Динаміка, склад і структура видатків
бюджету Тернопільської області на загальнодержавні та інші
функції за період 2020-2023 років**

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки на загальнодержавні функції, з них:	1020,7	100,0	1092,9	100,0	1180,5	100,0	1415,1	100,0	394,4
Організаційне, інформаційно-аналітичне та матеріально-технічне забезпечення діяльності	830,5	81,4	814,7	74,5	872,0	73,9	1050,5	74,2	220
Керівництво і управління	123,8	12,1	261,1	23,9	298,3	25,2	343,4	24,3	219,6
Інші загальні функції державного управління	3,1	0,3	15,1	1,4	9,9	0,8	21,0	1,5	17,9
Проведення виборів та референдумів	67,4	6,6	2,0	0,2	0,2	0,02	0,1	0,007	-67,3
Видатки на громадський порядок, безпеку, судову владу, з них:	2,3	100,0	1,6	100,0	48,7	100,0	106,3	100,0	104,0
Муніципальні формування з охорони громадського порядку	0,3	13,0	0,3	18,8	0,4	0,8	0,2	0,2	-0,1
Заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення	1,8	78,3	1,0	62,5	5,5	11,3	14,4	13,5	12,6
Інші заходи громадського порядку і безпеки	0,3	13,0	0,3	18,8	0,8	1,6	1,7	1,6	1,4
Заходи та роботи з територіальної оборони	—	—	—	—	41,9	86,0	90,0	84,7	48,1

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

Питома вага цих видатків у структурі фінансового забезпечення виконання загальнодержавних функцій знаходиться в межах 12,1 % – 25,2 %. Слід відмітити, що відповідно до вимог статті 51 Бюджетного кодексу України у 2023 році було скорочено кількість фактично зайнятих посад в органах місцевого самоврядування області на 69,75 штатних одиниць [41].

Інші загальні функції у сфері державного управління становлять від 0,3 % до 1,5 % усіх витрат на загальнодержавні функції, а їх абсолютні показники суттєво зросли у 2023 році, а саме на 11,1 млн. грн.

Ще однією статтею видатків бюджету Тернопільської області на загальнодержавні функції є видатки на проведення референдумів та виборів. Даний напрям характеризується періодичним зростанням обсягів фінансування, прив'язаних до виборчого процесу в Україні. Так, у 2020 році вони склали 67,4 млн. грн., а у наступних роках знаходилися в межах 0,1 – 0,2 млн. грн.

Найменшу частку у структурі видатків бюджету Тернопільської області займають видатки на громадський порядок, безпеку, судову владу (0,7 %) та охорону навколишнього природного середовища (0,05 %). Динаміка абсолютних показників бюджетного фінансування громадського порядку у 2022-2023 роках значно зріс. Так, у 2020 році ці показники становили 2,3 млн. грн. або 0,02 % усіх видатків бюджету області, то у 2022 році – 48,7 млн. грн. (0,4 %), а у 2023 році – 106,3 млн. грн. (0,7 %), що обумовлено військовими діями на території країни.

Міжбюджетні трансфerti складають від 1 % видатків бюджету області у 2020 році до 6,5 % у 2023 році. Їх абсолютні показники мають тенденцію до зростання з 106,1 млн. грн. до 975,5 млн. грн., або на 869,4 млн. грн. До складу міжбюджетних трансфертів, як правило, відносяться кошти, що вилучаються з місцевих бюджетів до державного бюджету у порядку перерозподілу або до інших видів місцевих бюджетів.

У таблиці 2.10 представлено динаміку, склад і структуру видатків бюджету Тернопільської області на охорону навколишнього природного середовища за період 2020-2023 років. За аналізований період видатки бюджету Тернопільської області на охорону навколишнього природного середовища зросли з 6,5 млн. грн. до 8,2 млн. грн., ріст склав 1,7 млн. грн. Відмітимо, що ведення бойових дій на території України наносить значної

шкоди довкіллю та створює загрозу екологічної катастрофи не лише в Україні, а й на території інших країн Європи.

Таблиця 2.10

Динаміка, склад і структура видатків бюджету Тернопільської області на охорону навколишнього природного середовища за період 2020-2023 років

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Приріст, млн. грн.
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки на охорону навколишнього природного середовища, з них:	6,5	100,0	8,2	100,0	2,0	100,0	8,2	100,0	1,7
Запобігання та ліквідація забруднення навколишнього середовища	4,0	61,5	6,0	73,2	1,1	55,0	5,9	71,9	1,9
Збереження природно-заповідного фонду	0,09	1,4	0,2	2,4	0,1	5,0	0,2	2,4	0,1
Інша діяльність	2,3	35,4	0,7	8,5	0,2	10,0	1,4	17,1	-0,9
Природоохоронні заходи за рахунок цільових фондів	0,2	3,1	1,3	15,8	0,7	35,0	0,7	8,5	0,5

Примітка. Складено автором за даними джерела [23]

У складі видатків бюджету Тернопільської області на охорону навколишнього природного середовища найбільшу частку займають витрати на запобігання та ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища. Питома вага цих видатків у структурі видатків на охорону природи становить близько 72 %. Абсолютні показники фінансування цього напрямку зросли за період 2020-2023 років на 1,9 млн. грн. (з 4 млн. грн. до 5,9 млн. грн.).

Динаміка показників видатків бюджету області на збереження природно-заповідного фонду становлять 0,1-0,2 млн. грн. Їх питома вага складає 2,4 % усіх видатків на охорону навколишнього природного середовища.

Для утилізації відходів спрямовано 2,7 млн. грн.; ліквідацію іншого забруднення навколишнього природного середовища – 0,4 млн. грн., зокрема на здійснення природоохоронних заходів (улаштування дамб, каналів, очистка меліоративних каналів, водойм тощо); на іншу діяльність у сфері екології та охорони природних ресурсів було спрямовано 1,4 млн. грн.; на природоохоронні заходи за рахунок цільових фондів – 0,7 млн. грн.

Екологічна ситуація в Україні виявляє високий рівень кризовості, який сформувався внаслідок тривалого ігнорування природних законів та збереження ресурсів. Структурні деформації економіки, зосередження уваги на сировинно-видобувних галузях та індустріях з найбільшим негативним впливом на довкілля, призвели до загострення екологічної проблеми.

Природні ресурси, зокрема земля та води, а також повітряний басейн, продовжують використовуватися без належного врахування їхньої відновності. Нестача необхідних інвестицій у модернізацію технологій та реалізацію заходів з природоохорони, а також недостатнє фінансування, поглиблюють екологічну дезорганізацію. Всі ці чинники в сукупності призвели до стану невдоволеності збереженням природного середовища.

Висновок до розділу 2

На основі проведеного моніторингу вітчизняної практики здійснення видатків бюджету Тернопільської області за період 2020-2023 років нами зроблено наступні висновки. Обсяг видатків бюджету області щорічно зростає. За аналізований період цей показник зріс 10264,2 млн. грн. до 15038,0 млн. грн., або на 4773,8 млн. грн. Найбільшу частку видатків бюджету області займають видатки на соціальну сферу (соціальний захист і соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я та духовний і фізичний розвиток), яка у період 2020-2023 років становила в межах 63,4 % – 71,9 %. Найбільшу частку у цій групі займають видатки на освіту – близько 50 %, соціальний захист і соціальне забезпечення – 6,1 %, духовний і фізичний

розвиток – 5 %. Найменша частка припадає на охорону здоров'я – 4,8 %. За такою групою видатків бюджету області як охорона здоров'я відмічається скорочення обсягів бюджетного фінансування за рахунок коштів бюджету області, що пов'язано із законодавчими змінами механізму фінансування цих видатків, які здебільшого проводяться за рахунок коштів державного бюджету. Так, динаміка видатків бюджету області на охорону здоров'я за даний період зменшилася на 282 млн. грн. і становила у 2023 році 727,5 млн. грн.

Бюджетне фінансування освіти за рахунок бюджету Тернопільської області у період 2020-2023 років зображає ріст показників на 1991,3 млн. грн. (з 5338,2 млн. грн. до 7329,5 млн. грн.). Відмітимо, що фінансування освітньої галузі здійснюється за рахунок освітньої субвенції, наданої з державного бюджету, а також коштів бюджетів територіальних громад на утримання освітніх закладів та сплату комунальних послуг. У 2023 році по області відбулося зменшення загальної кількості закладів дошкільної освіти на 14 установ внаслідок припинення діяльності 10 закладів дошкільної освіти через відсутність вихованців, а також реорганізації 7 закладів дошкільної освіти шляхом утворення дошкільних відділень при закладах загальної середньої освіти. Щодо закладів загальної середньої освіти у 2023 році, то їх кількість скоротилася на 44 установи відбулося внаслідок призупинення діяльності 23 закладів освіти та реорганізації Бережанського ліцею № 2, № 3 та ліцею ім. Б. Лепкого шляхом злиття та перейменування на Бережанський ліцей ім. В. Скакуна.

У структурі видатків на освіту найбільшу частку займають видатки на загальну середню освіту, яка становить за різними роками від 62,2 % до 63,8 %. Динаміка абсолютних значень цих видатків за період 2020-2023 років вказує на їх зростання з 3394,7 млн. грн. у 2020 році до 4560,4 млн. грн. у 2023 році., приріст склав 1165,7 млн. грн.

Іншим спрямуванням видатків місцевих бюджетів, зокрема бюджету Тернопільської області є видатки на економічну діяльність та ЖКГ. Так,

обсяг видатків бюджету області на економічну діяльність за період 2020-2023 років характеризується зростаючими показниками з 1151,3 млн. грн. до 1724,1 млн. грн., ріст склав 572,8 млн. грн. Слід відмітити, що з початком російсько-української війни у 2022 році видатки бюджету області значно скоротилися (з 2164,4 млн. грн. у 2021 році до 953,7 млн. грн., або на 1210,7 млн. грн.). Питома вага видатків бюджету Тернопільської області на економічну діяльність у загальній структурі видатків області становить в межах 8,0 % – 16,2 %, у 2023 році цей показник становив 11,5 %. У складі видатків бюджету області на економічну діяльність найбільшу частку становлять видатки на транспорт – 64,2 % у 2023 році.

Динаміка видатків на ЖКГ за період 2020-2023 років не є стійкою, проте характеризується зростаючими у динаміці показниками на 450,4 млн. грн. (з 591,4 млн. грн. до 1041,9 млн. грн.). Питома вага видатків на ЖКГ у структурі видатків бюджету Тернопільської області у 2023 році становила 6,9 %. Серед видатків на ЖКГ найбільшими обсягами фінансування характеризуються видатки на організацію благоустрою населених пунктів, що складає 86,5 % усіх видатків на ЖКГ, що складає 901,3 млн. грн.

Найменшим обсягом фінансування за рахунок коштів бюджету Тернопільської області характеризується: охорона навколишнього природного середовища – 0,05 %, громадський порядок, безпека і судова влада – 0,7 %.

Розв'язання проблем охорони природи вимагає екологізації економіки і суспільства, що становить ключовий аспект у поліпшенні екологічної ситуації та збереженні природних ресурсів. В Україні цю мету доцільно реалізовувати через наступні напрями:

- створення сприятливого середовища для розвитку екологічно орієнтованого бізнесу за допомогою ефективних економічних інструментів та методів, які впроваджує держава;
- комплексне вирішення господарських завдань з урахуванням екологічних та економічних факторів.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Вплив війни на бюджетне фінансування сталого розвитку територій та фінансову спроможність громад

Прагматизм забезпечення сталого розвитку територій має особливу актуальність як для України, так і в усьому світі. Питання сталого розвитку територій, займають важливе місце в діяльності міжнародних організацій, а також є предметом розгляду урядових програм і заходів, наукових досліджень вітчизняних та іноземних науковців.

Сприяння сталому розвитку на місцевому рівні в умовах реформування бюджетних відносин в Україні забезпечує реалізацію визначеної стратегії соціально-економічного розвитку територіальних утворень з врахуванням екологічних ризиків для їх всесторонньо збалансованого розвитку та задоволення інтересів мешканців громад. Вирішення триєдиної проблеми соціального, економічного та екологічного характеру дозволяє забезпечити комплексну реалізацію стратегії і тактики розвитку територій. У світовій практиці законодавче регулювання сталого розвитку територіальних утворень базується на відповідних матеріалах ООН, зокрема: Декларації «Про екологічний та економічний розвиток» (червень 1992 р.) [13], яка передбачає «Місцевий порядок денний XXI ст. із визначенням комплексу заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку територій; резолюцію щодо відродження та сталого розвитку територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи в 1986 р. (листопад 2007 р.)» [55]; «глобальну програму з ліквідації бідності до 2030 р. та забезпечення сталого майбутнього (вересень 2015 р.)» [52], з урахуванням відкритості, безпеки, життєстійкості та екологічної стійкості міст та населених пунктів. У 1992 році було створено Комісію ООН зі сталого розвитку, яка діє і до

теперішнього часу та регулює роботу у сфері забезпечення сталого розвитку на місцевому, національному та світовому рівнях.

В Україні сталий розвиток територій регламентується нормами Закону України «Про основи містобудування» [45] від 16 листопада 1992 р., зі змінами і доповненнями, Постановою Верховної Ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» [33] від 24 грудня 1999 р., Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.» [55] від 6 серпня 2014 р. Відмітимо, що в Україні, згідно розроблених Цілей сталого розвитку на 2016–2030 рр. [67], передбачено виконання завдань, відображених на рис. 3.1.

Нові завдання в контексті сталого розвитку територій в Україні мають на меті модернізацію у сфері прийняття і використання управлінських рішень з питань економічного зростання, забезпечення соціальної справедливості та раціонального і ефективного природокористування для досягнення стратегічних цілей розвитку територіальних утворень. Першочерговими умовами досягнення визначених пріоритетів є «наявність системи ефективного менеджменту на місцевому рівні, викорінення корупції, суспільна підтримка шляхом участі населення у прийнятті рішень та здійсненні контролю за їх виконанням» [67].

Сучасні трансформаційні процеси в державі на основі сталого розвитку територій передбачають підвищення якості життя громадян та сприяння задоволення їх інтересів через призму досягнення потрійного ефекту сталого розвитку територій, а саме: економічної (рівень регіональної економіки, наявність фінансово-інвестиційних ресурсів), соціальної (забезпечення достатнього обсягу бюджетних видатків соціального призначення, демографічна ситуація) та екологічної (збереження навколишнього природного середовища на засадах ефективного функціонування «зеленої енергетики», «зеленої економіки», «чистих виробничих потужностей») складової кожної окремо взятої території. Державне регулювання соціально-

економічного розвитку територій донедавна передбачало застосування централізованих підходів без урахування місцевої ініціативи, що на практиці виявилось неефективним та сприяло зростанню розривів у їх розвитку.

Рис. 3.1. Завдання щодо забезпечення сталого розвитку територій в Україні [18]

Децентралізаційні процеси в Україні також були спрямовані на формування сталого розвитку територій. Одним із завдань бюджетної децентралізації було формування моделі фінансового забезпечення бюджетів адміністративно-територіальних утворень, при якій громади отримали б самостійність та автономію. Проте, в умовах збройної агресії росії та ведення бойових дій на території України призвели до збільшення розривів у фінансовій спроможності громад, посилилася їх залежність від державного бюджету.

Повномасштабне вторгнення росії стало безпрецедентним випробуванням для функціонування місцевого самоврядування. Донедавна промислово та економічно розвинені громади східної території України стали дотаційними (Запорізька та Харківська області). Територіальні громади, територіально розміщені у південно-східних регіонах країни, які в довоєнні роки формували першу десятку фінансово спроможних громад, є окупованими (Маріупольська та Енергодарська громади). З початку повномасштабної війни у два рази зросла кількість громад з критичним рівнем фінансової спроможності та стійкості. Близько 84% територіальних громад сьогодні отримують базові дотації з державного бюджету з метою забезпечення власного функціонування та подолання наслідків руйнувань під час війни. Разом з тим, у 2023 році, як зазначено у аналітичних матеріалах руху ЧЕСНО, поданих на основі даних Міністерства фінансів України про виконання місцевих бюджетів України, попри війну багато місцевих бюджетів є профіцитними. На десять найбільш спроможних територіальних громад припадало понад 45% усіх переданих реверсних дотацій (див. рис. 3.2). До таких громад відносяться 6 міських громад обласних центрів: Вінницька, Дніпровська, Полтавська, Львівська, Черкаська, Житомирська, а також Яворівська, Криворізька та Мукачівська міські територіальні громади і Черкаська селищна територіальна громада.

Найбільш дотаційними у 2023 році були сільські і селищні територіальні громади. Основною причиною такого розподілу є специфіка

нарахування і сплати ПДФО за місцем розміщення підприємств. Відтак, «в умовах війни виникла ситуація, коли окуповані громади мають власні доходи. Наприклад, 2023 року власні доходи Маріупольської громади становили 940 млн. грн., Енергодарської — 528 млн. грн., Сєвєродонецької — 48,6 млн. грн.» [2].

Найбільший обсяг базової дотації у 2023 році було перераховано з державного бюджету громадам Харківської, Запорізької, Закарпатської та Херсонської областей. Водночас, найбільший обсяг реверсних дотацій було перераховано громадами Київської, Дніпропетровської та Львівської областей.

Рис. 3.2. Порівняння дотаційності територіальних громад в Україні у 2021 та у 2023 роках [26]

Робочою групою з фінансових питань Офісу підтримки реформи децентралізації при Міністерстві регіональної політики України розроблено

Методичні рекомендації для оцінки рівня фінансової спроможності територіальних громад [2].

Зазначене оцінювання проведено при використанні методологічного підходу, розробленого в межах реалізації Програми «ULEAD з Європою». Процедура оцінювання передбачає визначення спроможності територіальних громад на основі абсолютних і відносних показників, визначення їх індивідуальних і граничних індикаторів в контексті обрахунку інтегрального значення фінансової спроможності територіальної громади. Дане оцінювання фінансової спроможності територіальних утворень було проведено за результатами виконання місцевих бюджетів у 2023 році в межах розрахунку 11 показників на підставі даних про кількість мешканців та результатів виконання бюджету відповідної громади. Перелік показників подано у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Показники фінансової спроможності територіальної громади [26]

№ п/п	Показники
1.	Доходи загального фонду з розрахунку на 1 мешканця;
2.	Видатки загального фонду з розрахунку на 1 мешканця;
3.	Видатки на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця;
4.	Капітальні видатки з розрахунку на 1 мешканця;
5.	Рівень дотаційності бюджетів;
6.	Співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами громади;
7.	Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету громади;
8.	Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків;
9.	Видатки на культуру та фізичну культуру і спорт з розрахунку 1 мешканця;
10.	Питома вага трансфертів у дохідній частині бюджету;
11.	Питома вага місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету.

Методологією оцінювання передбачено розрахунок даних показників конкретної територіальної громади при використанні адаптованої моделі 10-бального тесту Кена Брауна. Дане оцінювання проведено по 1438 територіальних громадах України за 11-ма показниками фінансової спроможності. Сумарна кількість балів, які отримали територіальні громади

внаслідок оцінювання їх фінансової спроможності були градуйовані за окремими рівнями (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Розподіл результатів оцінювання фінансової спроможності
територіальних громад за рівнями**

№ п/п	Загальна кількість балів	Загальний рівень відносно оцінки бази даних	Загальна кількість територіальних громад з відповідним рівнем спроможності	% від загальної кількості територіальних громад
1.	10 і більше	високий	495	34,4
2.	від 5 до 9	оптимальний	314	21,8
3.	від 1 до 4	задовільний	200	13,9
4.	від 0 до -4	низький	247	17,2
5.	-5 і менше	критичний	182	12,7

Примітка. Складено автором за даними джерела [26]

Таким чином, серед 1438 територіальних громад в Україні 495 мають високий рівень фінансової спроможності, що складає 34,4 % їх загальної кількості. Оптимальним рівнем фінансової спроможності в Україні характеризуються 314 територіальних громад, або 21,8 %. Задовільний рівень оцінювання отримали 200 територіальних громад, що становить 13,9 %.

Нульові та від’ємні показники при оцінці фінансової спроможності громад характерні для 429 територіальних громад, що складає близько 30 % загальної кількості громад в Україні. Серед них 247 (або 17,2 %) громад отримали низький рівень фінансової спроможності, а 182 (12,7 %) громади мають критичний рівень. Слід відмітити, що стійкої тенденції чи прив’язки до адміністративно-територіального поділу за областями дане оцінювання не має. Водночас, існує залежність між визначеними рівнями фінансової спроможності територіальних громад і видами (категоріями) населених пунктів: місто, селище та село. Так, із 495 громад, віднесених до високого рівня спроможності 198 (чи 40%) є міськими, 125 (або 25,3%) – селищними громадами, 172 (або 34,7%) – сільськими громадами. Як відмічено у Звіті, «...по мірі зниження рівня спроможності (від високого до критичного) частка територіальних громад міського типу зменшується, водночас кількість

селищних та сільських громад зростає. Серед 182 громад, які віднесено до критичного рівня лише 23 (12,6%) міські громади, 62 (34,1%) – селищні, 97 (53,3%) – сільські громади» [64].

По 55-ти територіальних громадах Тернопільської області також було проведено дане оцінювання. Результати оцінки фінансової спроможності територіальних громад Тернопільської області в розрізі рівнів оцінювання представлено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Групування територіальних громад Тернопільської області за рівнем фінансової спроможності у 2023 році

№ п/п	Загальний рівень фінансової спроможності ТГ	Перелік територіальних громад області відносно відповідного рівня
1.	високий рівень (10 територіальних громад):	Великогайвська, Тернопільська, Байковецька, Білецька, Чортківська, Білобожницька, Великоберезовацька, Великобірківська, Підгаєцька, Теремовлянська;
2.	оптимальний рівень (12 територіальних громад):	Борщівська, Гусятинська, Зборівська, Скориківська, Трибухівська, Бережанська, Кременецька, Озернянська, Хоростківська, Козівська, Підгороднянська, Збаразька;
3.	задовільний рівень (11 територіальних громад):	Заводська, Копичинецька, Купчинецька, Підволочиська, Бучацька, Скалатська, Шумська, Заліщицька, Золотниківська, Микулинецька, Лановецька;
4.	низький рівень (15 територіальних громад):	Монастирська, Більче-Золотецька, Васильковецька, Іванівська, Нагірянська, Скала-Подільська, Товстенська, Великодедєркульська, Гримайлівська, Козлівська, Почаївська, Вишнівецька, Іване-Пустенська, Коропецька, Лопушнянська;
5.	критичний рівень (7 територіальних громад):	Коліндьянська, Мельнице-Подільська, Борсуківська, Залозецька, Золотопотіцька, Нараївська, Саранчуцька.

Примітка. Складено автором за даними джерела [26]

Таким чином, серед 55-ти територіальних громад Тернопільської області 10 громад або 18,2 % від їх загальної кількості мають високий рівень фінансової спроможності; 12 громад або 21,8 % мають оптимальний рівень; 11 громад або 20 % відносяться до громад із задовільним рівнем фінансової спроможності. Низький рівень фінансової спроможності визначено по 15-ти територіальних громадах області, що складає 27,3 % від їх загальної

кількості, а для 7-ми громад (12,7 %) характерним є критичний рівень спроможності. Вони є сільськими територіальними громадами.

Моніторинг вітчизняної практики функціонування територіальних громад в контексті їх сталого розвитку дозволили виявити цілий ряд проблемних аспектів у сфері ефективного використання коштів органами місцевого самоврядування. Найбільш актуальними питаннями сьогодні є: недосконалий механізм розподілу повноважень та відповідальності між учасниками бюджетного процесу на кожній його стадії; недостатній обсяг власних фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, низький рівень фіскального потенціалу територій; значна фінансова залежність місцевих бюджетів від обсягу спрямованих міжбюджетних трансфертів; низький рівень зацікавленості місцевого самоврядування в пошуку додаткових джерел фінансового забезпечення територій. Ці проблеми вказують на «...низький рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, якими можуть розпоряджатися органи місцевого самоврядування при вирішенні власних питань фінансування соціально-економічних потреб територіальних громад та їх розвитку» [51]. Підвищення рівня сталого розвитку територій можна досягти шляхом збільшення прав і повноважень місцевої влади і управління в частині надання ними благ і послуг населенню при виконанні власних і делегованих повноважень органами місцевого самоврядування.

Вирішення зазначених проблем дозволить забезпечити сталий розвиток територій в частині узгодження планів розвитку його економічної, екологічної та соціальної складових для забезпечення ефективного використання потенціалу цих територій. У майбутньому впровадження вищезазначених заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності територій, розвитку людських ресурсів та їх потенціалу, підтримці міжрегіонального співробітництва та створенню умов для розроблення та реалізації стратегій соціально-економічного зростання. Основною передумовою сталого розвитку територій є обґрунтованість розроблених стратегій та їх висока якість виконання, оскільки вони визначають

подальший курс розвитку в контексті встановлених стратегічних пріоритетів на місцевому рівні. Необхідно відзначити, що для досягнення цілей сталого розвитку територій фінансове забезпечення вимагає реалізації ефективної бюджетно-фінансової та податкової політики, балансування бюджетних потоків між всіма рівнями бюджетної системи для забезпечення відповідності джерел доходів і напрямків видатків. Також важливим є розвиток державно-приватного партнерства за умов економічного стимулювання підприємницької діяльності як ключового чинника соціально-економічного зростання територій.

3.2. Шляхи ефективного використання коштів місцевих бюджетів

Формування економіки сталого розвитку та суспільства з високим рівнем добробуту залежить від кількох ключових чинників, одним з яких є ефективне функціонування та фінансова самостійність місцевого самоврядування. Це стає важливим компонентом суспільного сектору, не лише для збереження демократичного ладу, а й для підтримки принципів громадянського суспільства.

З метою забезпечення стабільності і соціально-економічного розвитку України, потрібно активізувати діяльність управлінських органів у сфері контролю за ефективністю використання бюджетних коштів. Адже ефективне використання бюджетних коштів є невід'ємною частиною процесів децентралізації та формування місцевих громад в рамках адміністративно-територіальної реформи.

Децентралізаційні процеси в Україні почали утверджуватися на практиці з 2014 року з прийняттям «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади» [33]. Практичне впровадження основних засад Концепції сприяло формуванню матеріального, організаційного та фінансового підґрунтя щодо забезпечення

виконання органами місцевого самоврядування їх повноважень. Концепцією запроваджено стандарти (нормативи) якості у сфері надання публічних послуг громадянам органами місцевого самоврядування «...базового та регіонального рівнів, а також визначення критеріїв оцінювання якості (ефективності) таких послуг» [33].

Даною Концепцією запроваджено активне використання програмно-цільового методу (ПЦМ) для усіх місцевих бюджетів як інструменту нарощення ефективності при використанні бюджетних ресурсів. Поняття ефективності використання бюджетних коштів включає кілька інтеграційних показників (індикаторів) відповідного рівня, які допомагають дати оцінку результатам діяльності місцевого самоврядування щодо проведених витрат бюджетних ресурсів. Шведськими науковцями та економістами К. Віксель та Е. Ліндаль, а також вітчизняними вченими: Б. Малиняк, В. Горин та А. Сидорчук обґрунтували необхідність використання формули для обрахунку ефективності видатків бюджету [34, с. 29]:

$$\text{ЕФЕКТИВНІСТЬ} = \frac{\text{БЛАГА}}{\text{ВИТРАТИ (ПОДАТКИ)}}$$

Дана формула передбачає визначення ефективності видатків бюджету здійснювати при співвідношенні благ, отриманих громадянами від держави, органів місцевого самоврядування та понесеними витратами по сплаті податків і зборів до бюджетів відповідного рівня. Такий підхід дозволяє оцінити рівень отриманих послуг і благ через призму податкового навантаження. Однак, слід відмітити, що такий підхід є актуальним для економічно активного населення країни, яке є офіційно зайнятим та є платником податків зі своїх доходів. Проте, постає питання про осіб, які в силу певних об'єктивних обставин не взмозі самотійно себе утримувати через інвалідність, бідність, безробіття, втрату годувальника, сирітство та інше. Для них дана формула ефективності проведених видатків є неактуальною, адже не відображає їх вклад у отримані блага. Дана ситуація

характерна для усіх країн світу і її вирішення лежить в площині здійснення державного регулювання соціально-економічними процесами через соціальний захист і соціальне забезпечення громадян, надання їм соціальних гарантій за рахунок бюджетних ресурсів шляхом перерозподілу коштів. Ефективність використання бюджетних коштів у даному випадку відображається через належний рівень соціального захисту громадян відповідних категорій.

Г. Маркович зазначає, що «...за наявності у своєму розпорядженні значних фінансових ресурсів перед місцевими органами влади постає важливе завдання – максимально ефективно їх використання за умови забезпечення при цьому прямого взаємозв'язку між розподілом коштів і фактичними результатами їх використання відповідно до визначених пріоритетів розвитку громади» [36]. Таким чином, авторка поняття «ефективності використання бюджетних коштів» розкриває через їх відповідність основним пріоритетам розвитку територіальних утворень, що на її думку можна досягнути при використанні ПЦМ у бюджетному процесі. Авторський колектив підручника «Бюджетний менеджмент» за редакцією В. Дем'янишина роблять схожий висновок та відмічають, що «...визначення пріоритетів при розподілі бюджетних ресурсів, виявлення джерел фінансування витрат та контроль за цільовим та ефективним використанням коштів можливі при застосуванні ПЦМ формування бюджету, застосування якого підвищило його ефективність, оскільки процес формування бюджету починається із зосередження уваги на результатах, яких необхідно досягти в державному секторі, та на ресурсах, потрібних для досягнення цих результатів» [14, с. 161]. Вони вважають, що з допомогою інструментів ПЦМ можна забезпечити ефективність використання бюджетних ресурсів. Зміст поняття ефективності тлумачиться як синонім поняття результати, яких потрібно досягнути, та фінансові ресурси, які для даної мети мають бути витрачені.

Представлені концепції є різними за своїм змістом, що вказує на проблемність при визначенні обгрунтованої ефективності та відсутності єдиного підходу до оцінки територіальними утвореннями наданих їм суспільних благ та потрачених на них фінансових ресурсів.

Результативні показники використання бюджетних коштів завдяки застосуванню ПЦМ (оцінка ефективності бюджетних програм) у бюджетному процесі на місцевому рівні розраховуються виходячи із Методичних рекомендацій, затверджених наказом Міністерства фінансів України.

Б. Малиняк та В. Горин пропонують оцінювати видатки місцевих бюджетів з позиції їх законності (за першим напрямом) і ефективності (за другим напрямом). Оцінка ефективності видатків місцевих бюджетів визначається з допомогою «логіки у підходах обгрунтування ефективності видатків бюджету, які передбачають оцінювання користі від послуг самими споживачами, тобто громадянами, громадськість є важливим суб'єктом контролю за ефективністю бюджетних видатків» [34, с. 29]. На думку зазначених авторів, «ефективність видатків бюджету можна оцінити з позиції їх відповідності базовим чотирьом критеріям, а саме:

- дотримання у процесах планування та виконання місцевих бюджетів демократичних процедур;
- проведення оцінки відповідності здійснених бюджетних видатків суспільним пріоритетам територій та регіонів;
- проведення аналізу виконання бюджетних програм та досягнення поставлених завдань;
- дослідження питання формування вартості суспільних послуг» [34, с. 29–30].

При зазначеному підході суб'єктами, які оцінюють ефективність використання коштів бюджету є мешканці територіальної громади. У таблиці 3.4 представлено дві концепції оцінювання ефективності використання бюджетних коштів територіальних утворень.

Таблиця 3.4

**Концепції оцінювання ефективності використання
бюджетних коштів [62]**

Види концепцій	Особливість	
Нормативна концепція	Використання системи результативних показників, які згруповані у 4 групи	Розглядає інтереси держави
Ненормативна концепція	Використання критеріїв, які згруповані у 4 групи.	Розглядає інтереси громадськості, визначає важливість демократичних процедур у бюджетному процесі

Нормативна та ненормативна Концепції відрізняються різними поглядами на трактування поняття ефективності, адже поділяють інтереси різних суб'єктів бюджетних відносин, зокрема: громадськості, держави та органів місцевого самоврядування. Ненормативна Концепція передбачає використання ефективності бюджетних коштів демократичними процедурами через стадії бюджетного процесу. Її відмінність від нормативного підходу полягає в тому, що таке оцінювання можуть проводити самостійно органи державної влади без відкритих обговорень з територіальними громадами на місцях. Процедуру оцінювання запропоновано проводити виключно на основі даних бухгалтерського обліку і звітності що стосується діяльності органів місцевої влади.

Використання нормативної Концепції оцінки ефективності використання бюджетних коштів місцевого рівня описана у статті 20 Бюджетного кодексу України. На рис. 3.1 представлено модель бюджетного процесу на місцевому рівні з використання ПЦМ. Оцінювання результатів ПЦМ виконання місцевих бюджетів охарактеризовують процедури реалізації бюджетних програм.

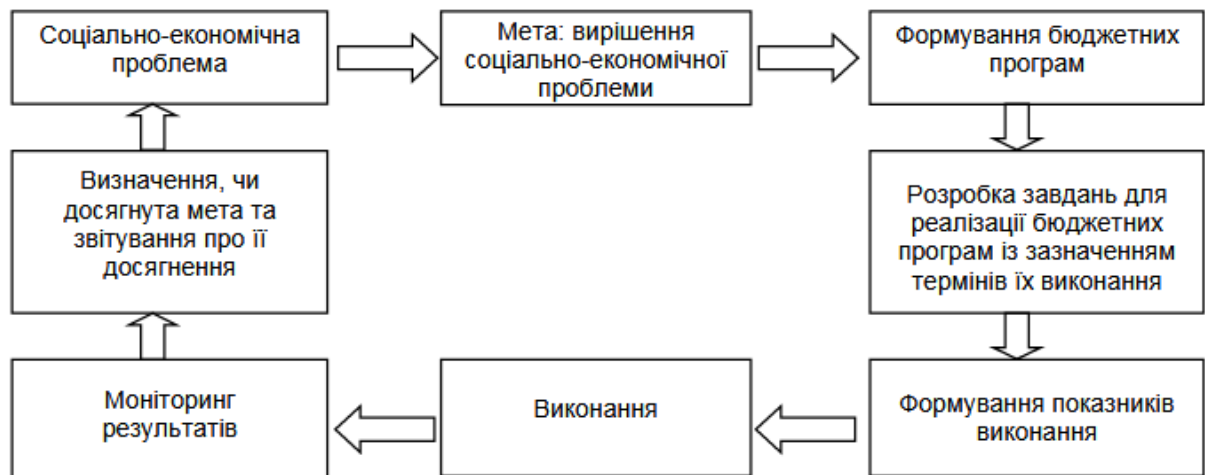

Рис. 3.3. Модель бюджетного процесу за програмно-цільовим методом [65]

Методика оцінювання проведених видатків місцевих бюджетів відповідно до затверджених бюджетних програм передбачає чотири групи результативних показників:

1) «...показники затрат (визначають обсяги та склад фінансових ресурсів бюджетних програм, що забезпечують їхнє виконання та характеризують структуру витрат);

2) показники продукту (наприклад, обсяг виробленої продукції, наданих послуг чи робіт для виконання бюджетної програми; показники використовуються для оцінювання досягнення поставленої мети програми);

3) показники ефективності (можуть визначатись як витрати ресурсів на одиницю показника продукту (економність), відношення максимальної кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до визначеного обсягу фінансових ресурсів (продуктивність) або досягнення визначеного результату (результативність) залежно від завдань, виконання яких забезпечує реалізацію бюджетної програми);

4) показники якості (характеризують досягнуті результати якості створеного суспільного блага та задовольняють споживача за рахунок коштів окремої бюджетної програми)» [43].

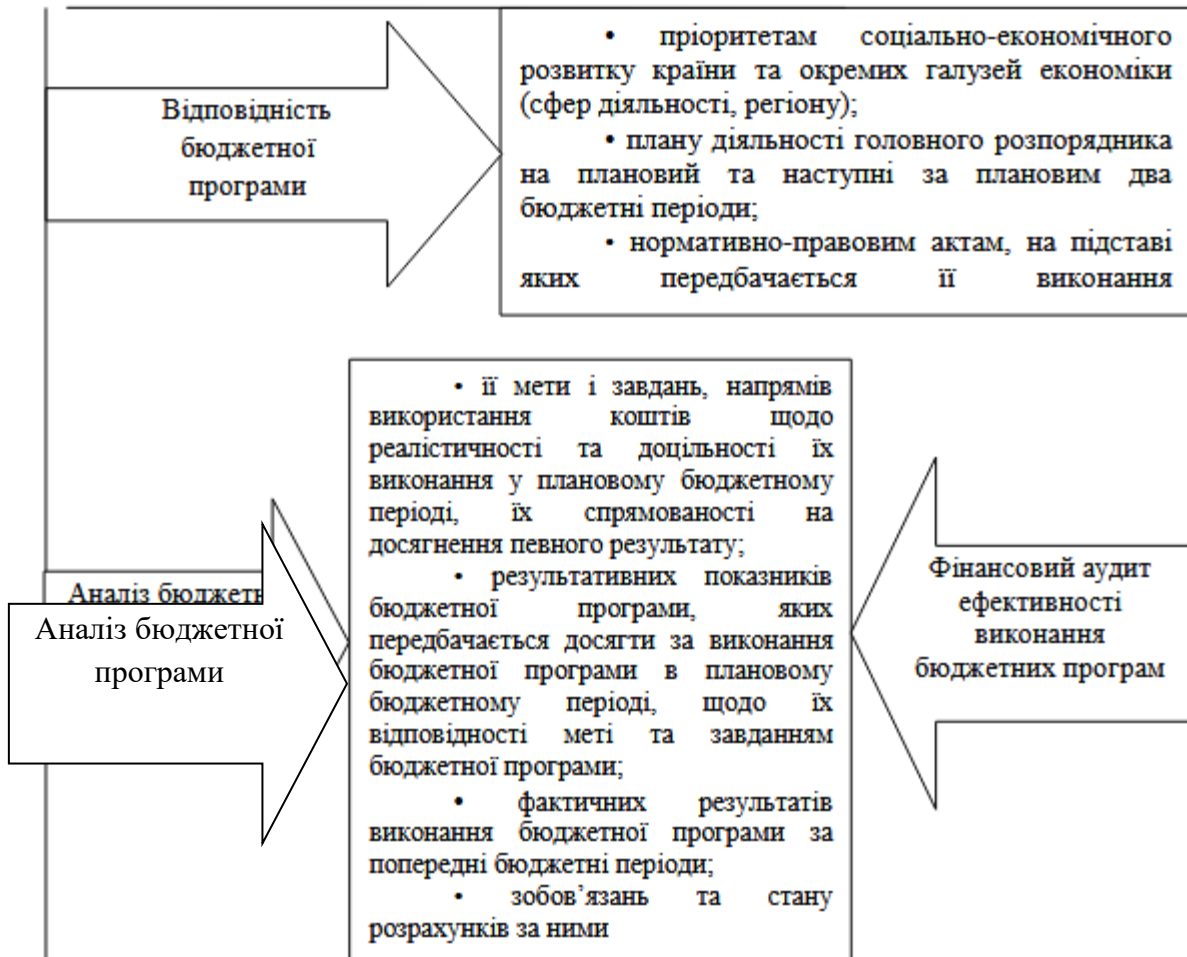

Рис. 3.2. Оцінка ефективності бюджетної програми [43]

Одним з ключових елементів для ефективного та стійкого управління коштами місцевих бюджетів є забезпечення доступної та достовірної інформації про діяльність місцевих органів влади. Це можна досягти шляхом обов'язкового публічного розкриття інформації, пов'язаної з фінансовою діяльністю місцевих органів.

Важливість цього процесу полягає в тому, що всі зацікавлені сторони, такі як управління місцевими фінансами, підприємства, кредитори, інвестори та мешканці, мають право на доступ до достовірної та зрозумілої інформації.

Такий прозорий підхід сприяє встановленню довіри, ефективному взаємодії та управлінню фінансовими ресурсами на місцевому рівні.

Необхідність підвищення прозорості інформації щодо місцевого бюджету пояснюється тим, що у засобах масової інформації часто не відображається повна картина фінансового стану на місцевому рівні. Зазвичай, публікують лише рішення про затвердження бюджету на відповідний рік і, у деяких випадках, річні звіти про його виконання. З метою подання достовірної інформації про фінансову спроможність та використання коштів бюджетів територіальних громад можна було б «...розробити порядок формування, ведення і поширення інформаційних даних, що характеризують питання управління місцевими бюджетами, запровадити щорічні публічні звіти місцевих органів, у яких висвітлювалися б результати діяльності за минулий період з підвищення ефективності управління місцевими фінансами на наступний період» [42].

Структура видатків місцевих бюджетів чітко відображає соціальну спрямованість у використанні бюджетних коштів та потребує особливої уваги до питань, пов'язаних з доцільністю та ефективністю використанням бюджетних ресурсів. Зважаючи на те, що бюджетні кошти завжди є дефіцитними, першочергового вирішення сьогодні вимагають наступні завдання:

- пошук та залучення додаткових джерел формування дохідної частини місцевих бюджетів з метою фінансового забезпечення соціально-культурної сфери;
- організації взаємовідносин між органами влади та установами соціальної сфери на основі принципу «замовник – виконавець соціальних послуг» і проведення фінансування таких установ при умові виконання замовлень;

– розширення практики укладення державних контрактів на надання соціально-культурних послуг за принципами прозорості та конкурентного відбору виконавців;

– активне використання моделі державно-приватного партнерства для надання громадянам територіальних громад суспільних послуг є одним з важливих напрямів соціально-політичних змін в Україні.

Пріоритетним напрямом соціально-економічних перетворень в Україні слід вважати запровадження нового типу взаємовідносин між органами влади і мешканцями територіальних громад, такого, при якому кожній особі було б забезпечено реальне дотримання і захист її прав і свобод.

Відкритість у бюджетному процесі є важливою передумовою для демократичного функціонування суспільства. Це дозволяє громадськості, зокрема активній частині, що представляє інтереси різних груп населення, бути обізнаною щодо складностей та альтернативних варіантів бюджетних рішень та впливати на дії владних органів, захищаючи свої громадянські права. Громадськість має брати активну участь у бюджетному процесі як його повноправний учасник, а не лише спостерігач.

Рис. 3.3. Основні етапи складання та затвердження бюджету за участю громадськості [53]

Ми систематизували основні етапи формування та затвердження бюджету з участю громадськості та визначили основні функції, такі як громадська ініціатива, моніторинг та контроль (див. рис. 3.3). Активна участь громадських ініціатив, моніторинг та контроль є ключовими для забезпечення виконання головної місії місцевих фінансів: задоволення колективних потреб у суспільних благах місцевої громади та окремих громадян. Розширення повноважень місцевого самоврядування без значного зміцнення громадського контролю не гарантує задоволення потреб територіальної спільноти.

Висновок до розділу 3

Забезпечення сталого розвитку територій в Україні має суттєвий вплив на різні аспекти суспільного життя населення. Зазначене сприяє підвищенню життєвого рівня громадян, зменшенню безробіття і бідності, створенню нових робочих місць, залученню інвестиційних ресурсів в розвиток території. Покращення соціально-економічного становища територій та регіонів забезпечить розширення інфраструктурних об'єктів, включаючи дороги, транспортні сполучення, освіту, охорону здоров'я, енергетику. Ці заходи сприяють зростанню якості життя мешканців громад та забезпеченню їх доступу до усіх необхідних благ і послуг. Також, сприяння сталого розвитку територій і регіонів забезпечує збалансований розподіл ресурсів та зменшення регіональних дисбалансів. Зазначене є особливо важливим в контексті забезпечення сталого розвитку всіх територій країни. Окрім того, стимулювання сталого розвитку територій активізує підприємницьку діяльність та розвиток місцевого бізнесу, що у майбутньому здатне забезпечити ріст економіки, виробництва товарів та послуг, їх експорт, а також створення нових робочих місць. Такий підхід в частині сталого розвитку територій сприяє залученню інвестиційних ресурсів та створенню сприятливих умов для ведення місцевого бізнесу.

В цілому, сприяння сталому розвитку територій в Україні має багато позитивних наслідків та включає підвищення рівня і якості життя громадян, зменшення майнового розшарування, створення нових робочих місць та ріст економічного потенціалу територій.

Для забезпечення сталого розвитку територій доцільно реалізувати наступні заходи:

- формувати сприятливі умови для розвитку місцевого бізнесу, зокрема в частині спрощення процедур при реєстрації та ліцензуванні, надання фінансової та матеріальної підтримки, сприяння доступу до дешевих кредитів та інноваційних ресурсів і технологій;

- сприяти інвестуванню коштів в освіту, підвищення кваліфікації та навчання громадян, що забезпечить ріст продуктивності праці та конкурентоспроможності виробничого потенціалу територій. Забезпечити розвиток системи професійної освіти, сприяти її доступності, відповідної якості та стимулювати навчання протягом усього життя;

- сприяти покращенню діяльності об'єктів транспортної, телекомунікаційної, енергетичної та соціальної інфраструктури, що дозволить залучати інвестиційні ресурси, формувати нові робочі місця та покращувати якість життя мешканців територій. Досить важливим аспектом в діяльності органів місцевої влади і управління є розробка довгострокової інфраструктурної стратегії, спрямованої на вирішення проблемних аспектів та задоволення першочергових потреб населення;

- забезпечення тісної співпраці між органами місцевої влади, місцевим бізнесом, громадськими організаціями та мешканцями громади, формування стійких партнерських відносин з використанням ефективних механізмів забезпечення сталого розвитку територій, що сприятиме залученню інновацій.

ВИСНОВКИ

Місцеві бюджети відображають складні економічні відносини, що складаються з формування доходів та їх подальшого використання органами місцевого самоврядування. Ці бюджети є інструментами розподілу коштів та спрямовані на задоволення потреб конкретної територіальної громади.

Незважаючи на важливість доходів для місцевих бюджетів, управління видатками є пріоритетним завданням. Суттєво важливим є чітке визначення обсягу фінансування різних видів послуг та благ, що фінансуються з місцевих коштів загалом та для кожної конкретної сфери окремо. Реалізація видатків є ключовим інструментом для органів місцевого самоврядування у виконанні їх повноважень.

Видатки місцевих бюджетів охоплюють економічні відносини, пов'язані з розподілом та використанням коштів з централізованого фонду держави відповідно до функцій і повноважень органів місцевого самоврядування, орієнтованих на різні цілі, сектори та території. Хоча програмно-цільовий підхід у бюджетному процесі місцевих бюджетів був впроваджений з 2019 року, на практиці виникають численні проблеми. У більшості випадків, що стосуються бюджетів територіальних громад, процес виконання бюджету здійснюється вручну, особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Таким чином, в результаті аналізу сучасних проблем фінансування сталого розвитку територіальних громад в Україні та зарубіжних моделей їх вирішення виявлено кілька напрямків оптимізації фінансової діяльності місцевого самоврядування та рекомендації щодо вдосконалення використання бюджетних коштів місцевими владними структурами в Україні:

- розробити критерії для відбору державних та цільових програм, які враховуватимуть відповідність їхнім цілям суспільства, соціальний вплив від їх впровадження, а також обсяг інвестицій та інноваційний компонент у загальному обсязі витрат;

– впровадити методичні підходи до розподілу бюджетних програм на такі категорії:

- а) пріоритетні програми, які повністю фінансуються з бюджету;
- б) раціональні програми, фінансування яких може бути скориговане через обмеженість бюджетних коштів;
- в) неактуальні програми, які втратили свою значущість через зміну суспільних пріоритетів. Важливо систематично переглядати програми протягом бюджетного періоду, оцінювати їх проміжні результати та визначати можливості бюджетного фінансування.

– враховувати особливості кожної місцевої громади при визначенні методології соціальних витрат, а також встановлювати розміри соціальних стандартів та гарантій з урахуванням реальних умов економічного середовища країни;

– розширити можливості місцевого самоврядування у доступі до внутрішніх та зовнішніх позик, чітко визначивши терміни, гарантії та умови повернення таких позик;

– підвищити інвестиційний потенціал місцевих бюджетів через розширення джерел доходів бюджету розвитку;

– здійснювати комплексну оцінку виконання місцевого бюджету як у кількісному, так і у якісному аспектах на всіх етапах бюджетного процесу.

Визначення ефективності використання бюджетних коштів варто здійснювати за допомогою системи показників, яка дозволить провести порівняльний аналіз між різними місцевими бюджетами. Цей аналіз дозволить порівняти різні території, зокрема виявити ті, що при однакових ресурсних можливостях мають різні показники ефективності. Це допоможе з'ясувати причини відставання деяких територій та враховувати їх при плануванні розвитку на майбутнє.

– для поліпшення виконання місцевих бюджетів можна також використовувати різні методи залучення громадськості до розробки пропозицій щодо покращення роботи.

З метою покращення ефективності виконання місцевих бюджетів в Україні за видатками слід дотримуватися принципів прозорості та публічності, встановлених у Бюджетному кодексі України. Необхідною умовою ефективного функціонування органів місцевого самоврядування є децентралізація влади, яка дозволяє приймати обґрунтовані бюджетні рішення щодо формування та використання коштів місцевих бюджетів. Від цих рішень залежить надання соціальних послуг для задоволення потреб громадян. Бюджетна децентралізація базується на розробці нової моделі фінансового забезпечення місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин, що передбачає їх бюджетну автономію та фінансову самостійність.

Варто зазначити, що успішна реалізація згаданих заходів стосовно покращення виконання місцевих бюджетів потребує запозичення зарубіжного досвіду, обговорення наукових поглядів та, безперечно, активної підтримки як на центральному рівні, так і широкими громадськими колами. Вирішення проблем місцевих органів влади сприятиме розширенню економічної самостійності окремих територій України, що є ознакою розбудови демократичної та ринково-орієнтованої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артус М. М. Бюджетна система України: Навч. посіб. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 220 с.
2. Березюк К. Бюджети розвитку чи війни: як змінилася фінансова спроможність громад. URL: <https://www.chesno.org/post/5880/>
3. Булавинець В.М. Проблеми здійснення видатків місцевих бюджетів на духовний і фізичний розвиток. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *Перспективи розвитку фінансової системи України*. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С. 117-119.
4. Бюджети громад: як добитися ефективності. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3210139-budzeti-gromad-ak-dobitisa-efektivnosti.html> (дата звернення: 10.09.2022)
5. Бюджетна система: Підручник. за ред. В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко та З. М. Лободіної. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 626 с.
6. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI: URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Бюджетний менеджмент: Підручник / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. Київ: КНЕУ, 2004. 864 с.
8. Василик О.Д. Бюджетна система України: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с. С. 179.
9. Видатки на охорону здоров'я. URL: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-medicine>
10. Генкул Ю.В. Міжбюджетні трансферти: їх види і значення для місцевих бюджетів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 210-213.
11. Горин В.П. Бюджетне фінансування освіти в світлі критеріїв соціальної безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 15. С. 248-255.

12. Гуржій О. В. Механізми формування та удосконалення місцевих бюджетів в умовах становлення громадянського суспільства. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 1 (28). С. 73-83.
13. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку URL: : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
14. Дем'янишин В. та ін. Бюджетний менеджмент: підручник. Тернопіль: Крок, 2015. 522 с.
15. Дем'янишин В.Г. Проблеми сутності та складу видатків місцевих бюджетів. *Світ фінансів*. 2008. № 3. С. 135-144.
16. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація та практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія: Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с.
17. Дем'янюк А. В. Проблеми та перспективи оптимізації видатків місцевих бюджетів України в умовах реформи децентралізації. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 986-990.
18. Дем'янюк А. В. Сучасні підходи до забезпечення сталого розвитку територій в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1083-1088.
19. Дем'янюк А.В. Фіскальний федералізм та проблеми збалансованості бюджетів. *Фінанси України*. 2001. № 23. С. 23–28.
20. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>.
21. Державний фінансовий контроль у публічному управлінні. Посібник: / за ред. Русіна В. М., Шулюк Б. С. Тернопіль: Вектор, 2018. 210 с.
22. Загородній А.П. Фінансовий словник. – 2-ге вид., випр. та доп. / А.П. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко Львів: Видавництво «Центр Європи», 1997. 576 с.
23. Звіти про виконання бюджету Тернопільської області за 2020-2023 роки. URL: <https://oda.te.gov.ua/diyalnist/byudzhet/zviti>
24. Зміни до Бюджетного кодексу України: що очікує громади у 2023 році. <https://auc.org.ua/novyna/zminy-do-byudzhetnogo-kodeksu-shcho-ochikuye-gromady-u-2023-roci> (дата звернення: 10.09.2022)

25. Казначейська система. Підручник: за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого, д. е. н., проф. О. П. Кириленко, Т. Я. Слюз. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 364 с.
26. Казюк Я., Герасимчук І. Оцінка фінансової спроможності територіальних громад за підсумками 2023 року. URL: <https://decentralization.ua/news/17881>
27. Казюк Я.М. Здійснення державного управління бюджетними видатками на місцевому рівні у соціально-гуманітарній сфері. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2017. № 2. С. 206-211.
28. Карпишин Н. І., Сидор І. П. Фінансування медичних послуг: досвід зарубіжних країн і України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 8. С. 9-14.
29. Кириленко О.П. Місцеві фінанси: Навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2004. 192 с. С. 50.
30. Коваль В. Фінансова самодостатність територіальних громад. *Світ фінансів*. 2021. Випуск 4 (69). С. 63-76.
31. Коваль С. Л., Сидор І. П. Моніторинг видатків бюджету м. Тернополя на соціально-культурні цілі. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 34. С. 275-283.
32. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
33. Концепція сталого розвитку населених пунктів URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>.
34. Малиняк Б., Горин В., Письменний В. #аналізуємобюджет : доступно про головне: посібник. Тернопіль: ZAZAPRINT, 2017. 76 с.
35. Малиняк Б.С. Ключові напрями удосконалення соціальних видатків держави. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *Перспективи розвитку фінансової системи України*. Тернопіль: THEU, 2012. С. 155-157.
36. Маркович Г. Все про програмно-цільовий метод у бюджетному процесі: важливо для об'єднаних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/3906>. (дата звернення: 30.10.2022)

37. Опарін В.М., Сарнецька Я.А. Імперативи бюджетного регулювання в Україні в умовах фіскальної децентралізації. *Фінанси України*. 2020. « 1. С. 58-72.
38. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки: Монографія. Київ: НДФІ, 2006. 584 с.
39. Патицька Х. Управління земельними активами територіальних громад в умовах російської збройної агресії в Україні: організаційно-фінансовий аспект. *Світ фінансів*. 2022. Випуск 1 (70). С. 61-75.
40. Податковий кодексст України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
41. Пояснювальна записка до звіту про виконання місцевих бюджетів Тернопільської області за 2023 рік.
42. Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 26 серпня 2014 р. № 836. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14>.
43. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм: Наказ Міністерства фінансів України від 17 травня 2011 р. № 608. URL: <https://www.ibser.org.ua/legislation/zakonodavstvo-z-pmc/ocinka-byudzhethnyh-progra>
44. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України № 590 зі змінами і доповненнями. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP210590>
45. Про основи містобудування. Закон України URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>.
46. Про місцеве самоврядування. Закон України № 280/97 ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
47. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14

- вересня 2002 р. No 538-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80>
48. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
49. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9F%D0%A6%D0%9C.pdf>
50. Публічні фінанси. Посібник: / за ред. О. П. Кириленко Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 252 с.
51. Радіонов Ю.Д. Формування видатків бюджету: монографія: Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с.
52. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/70/1 URL: http://www.as-rada.gov.ua/doccatalog/document/16750670/A_70_1%20.pdf?subportal=main.
53. Рекомендації місцевим органам влади щодо можливих шляхів фінансування соціальних послуг в громадах. <https://bureau.in.ua/images/Rekomendatsiyi-mistsevyim-organam-vlady-shhodo-mozhlyvyh-shlyahiv-finansuvannya-sotsialnyh-poslug-v-gromadah-1.pdf>
54. Сидор І. П. Домінанти впливу макроекономічних показників на добробут нації. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 16. Електронне наукове фахове видання. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-16>.
55. Сидор І. П. Міжбюджетні трансферти в системі доходів місцевих бюджетів: сучасний стан та напрями вдосконалення. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 32. С. 363-370.
56. Сидор І. П. Моніторинг планування видатків місцевих бюджетів: ключові аспекти удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного*

- університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. № 21. С. 85-89.
57. Сидор І. П., Коваль С. Л. Фінансові аспекти функціонування територіальних громад: теоретико-концептуальний зріз. *Економічні студії*. 2021. № 1 (31). С. 130–137.
58. Сидорчук А. А. Поняття ефективності використання коштів місцевих бюджетів. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. Випуск 3. С. 104-109.
59. Солдатенко О.В. Видатки як фінансово-правова категорія. *Фінансове право*. 2009. № 4. С. 31-35.
60. Стратегія і тактика удосконалення політики сталого розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів : [колект. Монографія] : у 2-х т. / За заг. ред. к. е. н., професора Л.О. Коваленко. Ніжин : Орхідея, 2015. – 340 с.
61. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf
62. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / За ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2020. 531 с.
63. Ткачик Ф. П. Архітектоніка міжбюджетних трансфертів та їх вплив на фінансову самостійність регіонів. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 85-90.
64. Тулай О., Нитка С. Фінансування первинної медичної допомоги: реалії та проблеми імплементації британського досвіду в Україні. *Світ фінансів*. 2021. Випуск 4 (69). С. 39-52.
65. Удосконалення та спрощення бюджетних процедур в умовах воєнного стану: нововведення в Бюджетному кодексі України. Липень. 2022. <https://hromady.org/udoskonallennya-ta-sproshhennya-byudzhethnix-procedur-v->

umovax-voyennogo-stanu-novovvedennya-u-byudzhetnomu-kodeksi-ukra%D1%97ni/

66. Фінансування охорони здоров'я в Україні: стійкість в умовах війни. Програмний документ щодо охорони здоров'я. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/362077/WHO-EURO-2022-5882-45647-65908-ukr.pdf?sequence=1>
67. Цілі сталого розвитку 2016–2030 URL : <http://www.un.org.ua/ua/tsilirozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
68. Шулюк Б. Дискусійні питання сутності фінансового інструментарію державно-приватного партнерства та проблеми його використання в Україні. *Світ фінансів*. 2022. Випуск 1 (70). С. 36-48.